

szombat

2002. december

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.

Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Dési János
Itamár József-Keszt
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

A megjelenést támogatja:

Nemzeti Kulturális
Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Ronald S. Lauder Alapítvány

A héber és jiddis szavak
átírása a szerzők felfogását
tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft
és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet
Izraeli képviselet:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-622121

A kéziratok szerkesztése
lezárt: 2002. november 14-én.
Szerkesztőség
és kiadóhivatal:

1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.

Telefon:

311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák
és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:
szombat@elender.hu
Címünk az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető a kiadó-
hivatalban, illetve
postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

TARTALOM

KERTÉSZ-KÖSZÖNTŐ

- 5 „Én Auschwitz-ot igazán
a magyar kommunista
diktatúrában értettem meg”
– Kertész Imrével beszélget
Böhm Ágnes
- 7 Vári György: A kő marad
– Kertész Imre: A kudarc
- 12 Koltai Nelli: A regény az élet
igénye – Kertész Imre:
Kaddis a meg nem született
gyermekért
- 15 Várnai Pál: A száműzött nyelve
– Olvasónapló Kertész naplóiról
és esszéiről

HAZAI DOLGAINK

- 2 Olvasóink írják
- 3 Gyűlöletbeszéd – Bezárult
körök (Csáki Márton)
- 18 Nehéz az ingatlantól búcsút
venni (Cs. M.)
- 18 A környék kész mitológia –
Gyorsfénykép a Láng Tékáról
(Csáki Márton)

Summary

This month we publish a special supplement
about the works of **Imre Kertész**, a Jewish
Hungarian writer, this year's Nobel prize-win-
ning author.

“It was under the communist dictatorship
that I fully understood Auschwitz.” – explains Mr
Kertész in an interview with **Ágnes Böhm**.

“He feels hurt when referred to as a
“Hungarian writer” by one of his critics:
“Obviously because I am not one.” – he com-
ments. Despite writing in Hungarian he will
always remain a stranger: “My strangeness lies
in my being Jewish”. Yet, is it only in Hungary
that he is a stranger?” – **Pál Várnai** highlights
the writer's never changing attitude of an out-
sider.

“Auschwitz cannot be depicted. Imre Kertész
claims that just a precise description of facts is
worth nothing. Facts do not show what
Auschwitz was really like. Mr Kertész's novels
are organized by the desire to testify, but not in
a documental sense.” – these are the first
words of **György Vári**'s essay.

“In **Kaddish** Kertész is only lamenting over
the plan of not wanting to have children. The
main character of this novel is writing his con-
fessions, and he is, as a writer completing his
task, his vocation. Writing, creation is a docu-
ment of extending the length of survival: breed-
ing, the act of engendering. Thus the writer
makes use of the power of art to extend and
multiply himself, this way in creative work, he
finds a chance for staying alive.” – **Nelli Koltai**
sums up Kertész's novel, “Kaddish for an
Unborn Child”.

ESZTERTÁSKA

- 20 A női kultúra más, mint a férfi-
kultúra? – avagy – Mit tud
a feminista nyelvtudomány?
– Louise Vasvárival beszélget
Pécsi Katalin
- 23 Viva Eszterek! – A mexikói
zsidó nők helyzete (Pető Andrea)

VILÁG

- 24 Az örmény holocaust emlékei
(Pető Andrea)

IZRAEL

- 26 A nem működő együttélés:
Jaffa (Novák Attila)
- 27 „Az Al Aksza veszélyben!”
(Gadó János)

KULTÚRA

- 30 Markas Zingeris:
Kutyák a falon

Extreme rightwing, anti-Semitic materials can
be sold unlimited across Hungary, especially
the “classic” anti-Semitic literature from the
period between the two World Wars. Why have
all attempts to change this situation failed so
far? – **Márton Csáki** reports.

The latest board meeting of the Hungarian
Jewish Heritage Fund focused on property
issues. The Foundation was set up to handle
the state's compensation of material losses
Jews suffered through the Holocaust. Ten prop-
erties were returned to the Foundation so far,
most of which cannot be made use of.

In our women's column, **Esther's Bag**, **Katalin Pécsi** talks with **Louise Vasvári**, professor of
Stony Brook University in New York, under the
title: “Women's culture is different from men's –
or: What has feminist linguistics achieved?” In
another article of this section we find out about
the life of Jewish women living in Mexico, who
are trying to find a balance between the coun-
try's patriarchal traditions and the more up-to-
date values of their own community.

We publish a report from one of Budapest's
Jewish bookshops.

Andrea Pető's report from Yerevan evokes
the genocide of 1915. “This genocide cannot
be classified as past, there are still families
searching for lost members. Even though Turks
are trying to start talks, claiming that what has
passed should be forgotten about. Something
which Turks still deny to have happened, can't
have possibly become a thing from the past.”

In our literature section we publish a short
story by **Markas Zingeris**, a Lithuanian Jewish
writer.

Olvasóink írják

A terror tűzfészkei

Az utóbbi időben két olyan esemény borzolta az idegeimet, ami miatt tollat fogok és levelet írok a Szombatnak:

Nézem a Melnyikov utcai színház el- leni cseccsen terrortámadás képeit. Az egyik falnál szorgalmasan gyűlnek az emlékezős virágai. Szomorú, szívszorító látvány. Már jócskán ősz van, Moszkvában meg korai tél. Eszembe jut nyári izraeli élményem. A tel-avivi tengerparton naponta mentem el a Delfinárium diszkója előtt, ahol mintegy két éve öngyilkos palesztin gazember több mint húsz ártatlan gyermeket (nagy többségében orosz olékat) robbantott föl és vitt magával a halálba. A virágok a Hayarkonon ugyanúgy, mint a Melnyikov utcában, soha nem hervadnak el az áldozatok emlékművén. Figyelmeztetnek, hogy a terrorizmus tűzfészkeit még nem sikerült eltaposni, de a nagyhatalmak, mindenekelőtt az Egyesült Államok és lassan Oroszország is egyre elszántabb. Egyre inkább felismerik az évekkel ezelőtti izraeli figyelmeztetést, hogy a terror vonala, Irán-Irak-Szíria. Izraeli tartózkodásom során alkalmam volt hallani egy legendás tábornok előadását, aki egyértelműen kifejtette, hogy nagyot hibázik a világ és különösen Európa, ha ezt az iszlám fundamentallista fenyegetést nem ismeri fel, elhanyagolja. A Melnyikov utcai és a Hayarkoni virágok is erre intenek és súlyosan figyelmeztetnek.

Zsidó barátaimmal van egy újkeletű vitám a turizmus témakörében. Huzamosabb ideje, különösen azóta, mióta az Al-Aksza intifáda tart, szilárd elvi álláspontom, hogy nem utazom nyaralni arab országba, mert minden egyes turista-dolláromból jónéhány a palesztin terror támogatására fordítódik. De daczból és kivagyiságból elmegyek Izraelbe. És nem félek, és szeretném, ha nem félne senki, különösen a zsidók ne féljenek. Arcpíritó, hogy a magyar turizmus 2002 első félévében az előző év századára esett vissza (mindössze 57 kiutazó vette igénybe az uta-

A Kardos Albert vers- és prózamondó verseny eredményei

Október második hétvégéjén rendezték meg Debrecenben az immár hagyományosnak mondható Kardos Albert vers- és prózamondó versenyt.

A Debreceni Zsidó Hitközség felhívására 44 versenyző jelentkezett, nemcsak Magyarországon minden részéről, hanem Erdélyből és a Felvidékről is.

A résztvevők között megtalálhatók voltak mind az öt történelmi egyház hívei.

A felnőtt kategóriában az első helyet **Szeidl Marianna**, a Debreceni Református Tanítóképző Főiskola hallgatója szerezte meg, az ifjúsági kategóriában **Czuczor Nóra** győzött Révkomáromból.

Az ifjúsági kategóriában a harmadik helyezést **Fehér Dávid** nyerte a Lauder Javne Zsidó Közösségi Iskola tanulója.

A vasárnap délelőtti gálaműsoron felléptek a díjazottak. A zsűri elnöke, **Drucker Tibor** értékelte a résztvevők munkáját és köszönte meg a szervezést **Weisz Péter**nek, a Debreceni Zsidó Hitközség Elnökének és **Halmos Sándor** igazgatónak.

Elhunyt Israel Sela a JOINT magyarországi igazgatója

Egyesületünk az alábbi táviratot juttatta el Lea Selának.

**Férje, Israel Sela elhunyt! alkal-
mából fogadjuk őszinte részvét-
nyilvánításunkat.**

**Israel Selával a magyarországi zsi-
dóság igaz barátját veszítette el, aki
minden gondunkat magáénak érez-
te, aki mindent megtett az idősek, a
betegek, a szegények támogatásá-
ért, a zsidó ifjúság neveléséért.**

Emlékét kegyelettel megőrizzük!

Budapest 2002. november 14.

**Dr. Feldmájer Péter
A Magyar Zsidó Kulturális
Egyesület elnöke**

Pesti Súl – új vallásos közösség várja Önöket!

A Pesti Súl, főként fiatalokból álló, új vallásos közössége várja a vallásuk és kultúrájuk iránt érdeklődő zsidó fiatalokat és kevésbé fiatalokat minden szombat reggel 9 órakor kezdődő imádkozásra, tóraolvasásra, kiddusra és hetiszakaszmagyarázatra a Budapest, XIII. kerület, Visegrádi u. 3. alatt, az udvarról nyíló imaházba. Előadásainkról, közös tanulásainkról bővebb információt a www.pestisul.hu Internetes címen találhatnak.

zási irodák ajánlatát.) Úgy érzem, hogy nem szabadna felülnünk, legalább nekünk, zsidóknak, az újkeletű nyugat-európai Izrael-ellenességnek. Milyen megalázó, hogy miközben az európai futballcsapatok saját közönségük előtt parádézhatnak, addig az izraelieknek Cipruson meg Szófiában kell vesztegelniük, mint 55-60 évvel ezelőtt az Exodus idején, amikor az angolok nem engedték a zsidókat ősi országukba. De azóta – úgy látszik – csak Izrael vál-

tozott. Gazdag, szép és erős ország lett, miközben a Nyugat ismét el akarja vágni lélegző gyökereit a sportban, a turizmusban és ha nem figyelünk oda másban is. Ezért minden gesztusnak, amit Izraelnek teszünk, hatványozott értéke van. Bár Budapesten élünk, az a föld, az az ég és az a tenger – mélyen vallom és hiszem, akárhányszor látom – a miénk is.

*Molát Ferenc
Budapest*

GYŰLÖLETBESZÉD

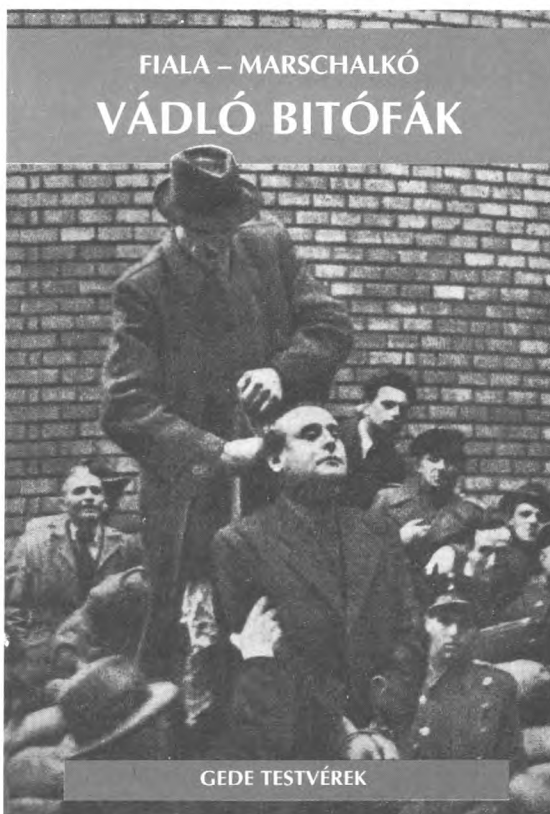
Bezárult körök

Az elmúlt hónapokban ismét sokat hallhattunk a gyűlöletbeszédet szankcionáló törvény módosításáról, amit kis túlzással újra- vagy megalkotásnak is nevezhetnénk. A kérdés természetesen nem először vetődik fel a rendszerváltás óta.

A legnagyobb problémát a gyűlöletbeszéd kifejezésnek a definiálása okozza. Míg az antiszemita könyvek, gyűlöletkeltő szónoklatok esetében evidensnek tűnik a használata, addig egy politikus kifütyülésekor (történjék az akár olyan gyalázatosan is, mint ez év október 23-án) már olyan érzékeny pontokat sérthet a törvény, mint az alkotmányban lefektetett gyűlekezési jog vagy szólásszabadság. **Tamás Gáspár Miklós** egy tévéműsorban leszögezte, hogy a gyűlöletbeszéd általánosan elfogadott meghatározása a vallási, faji és egyéb kisebbségek elleni uszítást jelenti, ám hazánkban minden „politikai gorbombaságot” annak minősítenek. Ugyanakkor azt is hozzátette, hogy a megoldást nem az ilyen ügyekben kezdeményezett perek fogják jelenteni. (Egyébként Tamás Gáspár Miklóst is vádolták uszítással, amikor azt találta írni, hogy fel kell borítani azokat az újságosbódékat, ahol olyan lapokat árulnak, melyekben **Lovas István** írásai szerepelnek). Azzal a véleménnyel, miszerint nem a törvényen, hanem a társadalom és a közélet egészének kulturálisán múlik a gyűlöletbeszéd megszűnése, több neves jogász is egyetért. **Bárándy Péter** igazságügy miniszter a közelmúltban tett, kijelentése nagy vihart kavart: szeretné – úgy mond – ha Magyarországon nyugodtan lehetne árusítani a Mein Kampf-ot a könyves-

boltokban, és nem kéne annak gyűlöletkeltő hatásától tartani. Ezzel együtt a törvény módosítását mára sokan elodázhatatlannak tartják.

Magyarországon nem tiltja külön törvény a holocaust-tagadást. Ennek büntetethetősége érdekében legutóbb tavaly tett kísérletet három MSZP-s képviselő, **Suchman Tamás**, **Szabó Zoltán** és **Kósáné Kovács Magdolna**, javaslatu-

Uszítás – büntetlenül

kat azonban még a törvénytervezetek közé sem vették fel. Az angolszász országokban ugyan sokkal többet engednek meg e tekintetben, amíg „nem uszító jellegű” (milyen lehet még?), Európa más országaiban azonban a nyilvános holocaust-tagadás vagy akár az áldozatok számával való manipulálás több éves börtönbüntetést vonhat maga után. Érthető okokból így van ez Né-

metországban, de említhetnénk Franciaországot, ahol az ilyen jellegű kiadványoknak nemcsak a szerzőit vagy terjesztőit, de még a könyveket előállító nyomdát is megbüntethetik. Összehasonlításként, a magyar törvények hiányosságait érzékeltetendő, érdemes megtekinteni a *Magyar Fórum* utolsó oldalát, ahol a következő videokazetta hirdetést olvashatjuk: „*Lásd, halljad és győződj meg magad! Milyen történelmi tények alapján tagadják a világ legképzettebb zsidó és nem zsidó történészei az auschwitzi gyilkos gázkamrák létét.*” Mindez a beszédes „*Hová tegyük a zsidókat?*” és „*A zsidó világszövetség veszedelme az emberiségre*” című nemzetvédelminek nevezett könyvek társaságában, de minden gond nélkül megrendelhetőek **Bosnyák Zoltán** művei vagy a „nemzettest biológiájáról” és „fajegészségéről” szóló, állítólag európai hírű tudósok tanulmányai is.

Noha Magyarországon is érvényben vannak olyan törvények, melyek tiltják a társadalom egyes csoportjai elleni gyűlöletkeltést, ezeket még a rendszerváltás előtti időkből örököltük, az annak megfelelő terminológiával és gyakorlattal. Többen úgy vélik, hogy a jelenleg hatályos törvények, ha nem is a legjobbak, de eredményesen alkalmazhatóak – legalábbis az Igazságügyi Minisztérium így válaszolt, amikor a Mazsihisz azért bírálta **Dávid Ibolya** minisztert, amiért az előző parlamenti ciklusban nem szigorították a törvényt.

Kissé meglepő, hogy az ügyészség – nem tudni miért éppen az idén – vádat emelt a hírhedt *Gede Testvérek* kiadó ellen, amely az antiszemitizmus és a fajvédelem „klasszikusainak” reprint kiadását tekinti fő feladatának. Korábban a Mazsihisz tett feljelentést a kiadó ellen **Kolosváry-Borcsa Mihály**: *A zsidókérdés magyarországi irodalma* című művének új kiadása miatt. Az ügyészség úgy találta, hogy a mű sokakban ellenérzést válthat ki, de nem uszít gyűlöletre, ami pedig elengedhetetlen eleme a közösség elleni izgatás törvényben foglalt tényállásá-

nak. Mindez az Alkotmánybíróság egy 1991-es határozatának köszönhető, ami jelentősen leszűkítette a közösség elleni izgatás büntetőjogi fogalmát. Bár a testvérpár itthon élő tagjánál tartottak házkutatást, ennek semmi következménye nem lett. A jogi felelősséget magára vállaló fivér ugyanis, a már említett okokból Ausztráliában él. Büntethetőségük így nemcsak a bürokrácia útvesztői, de az alapjaiban eltérő jogrend miatt is hiú ábránd marad csupán. A nyomozást megtagadták.

A Mazsihisz azonban – ekkor már más okból – követelte ennek lefolytatását. A könyvben ugyanis a zsidó írók névsorát régi neveikkel együtt közölték, ami a törvények értelmében sérti a még élő hozzátartozók személyiségi jogait. **Schweitzer Gábor**, az *Antiszemita közbeszéd Magyarországon* című kiadványban, amiben a fenti ügy „kórrajzát” részletesen elemzi, megemlíti a Magyar Fórum egyik cikkét, melynek szerzője arra hivatkozik, hogy az említett régi-új nevek több zsidó kiadványban, de még a tankönyvekben is megtalálhatóak. Így van. Ez azonban csupán annyit jelent, hogy az ügyészség és a bíróságok keze is meg van kötve, amíg nincs egy pontos definíciókat és szankciókat tartalmazó törvény, hiszen így olyan szubjektív elemek alapján kell dönteniük, még az oly egyértelmű esetekben is, mint a megjelenés helye, a szöveggörnyezet vagy a kontextus még tágabb köre. Hasonló a helyzet két betiltott könyv: a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* és a *Mein Kampf* kiadásával

is. Míg a megfelelő jegyzetekkel és tanulmányokkal ellátva az egyetemi hallgatóknak, kutatóknak forrásanyagként szolgálhatnak, addig a pusztá szöveg közreadása, vagy annak bőséges idézése már kétes indítékú lehet.

Az *Összeesküvés: a nietzschei birodalom* című művéről elhíresült **Mónus Áron**, akit saját bevallása szerint évtizedek óta üldöznek a szabadkőművesek, könyvében a zsidó burzsoázia és a náci összejátszásának teóriáit fejtegette, a véleménynyilvánítás szabadságának nevében. Mikor közösség elleni izgatás címén perbe fogták, a bíróság neki adott igazat. Sőt, 1994-ben, amikor egy nyilvános szereplése után a Mazsihisz azt állította egy közleményében, hogy az elhangzottak kimerítették a közösség elleni izgatást, a Fővárosi Bíróság **Zoltai Gusztávot**, a Mazsihisz ügyvezető igazgatóját részesítette megrovásban rágalmazás miatt, mivel az idézett állítás nem bizonyítható. Fontos megjegyezni, hogy a véleménynyilvánítás bizonyos mértékben korlátozható az emberi méltóság védelmében.

Sajnos több ilyen művet közreadó kiadó tevékenykedhet zavartalanul, termékeik pedig mindenki számára könnyűszerrel beszerezhetők az aluljárókban, az állami elismerésben részesült *Püski Könyvesházban*, de olykor még az ünnepi könyvhéten is. Közvetett tettesként az árusokat és terjesztőket is felelősségre lehetne vonni. Ehhez azt kell bizonyítani, hogy a mű tartalmával tisztában voltak és azt tudatosan terjesztették. Az erre szakosodott

könyvesboltok esetében ez nem is kétséges. Ám ha a könyvet egyszer kiadták, és nem tiltották be, miért ne árulnák őket? A törvény végrehajtásához elsőként szükséges lenne tisztázni, hogy kinek is a feladata az. Az illegális mobil árusítás kizorítása az önkormányzatokra tartozik, tekintet nélkül arra, hogy paprikát vagy **Mussolini** könyvet árulnak-e, bár nem hivatalos közlés szerint ezen változtatni kívánnak. A könyvek elkobzása a rendőrségre hárulna, ami kivitelezhetetlennek bizonyult. A törvény kijátszására alkalmas kiskapuk és hiányosságok ismeretében ezen nem is lehet csodálkozni.

A feljelentéseket szinte minden esetben a Mazsihisz, vagy felháborodott magánszemélyek tették meg. Tény hogy történtek vádemelések, a könyvkiadás területén mégsem sikerült még érdemleges ítéleteket hozni. Nemrégiben a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze egy jogi szaklapban hívta fel a figyelmet arra, hogy a Btk. még mindig nem minősítette bűncselekménnyé az ilyen eseteket. Ez annál is inkább probléma, mert Magyarország több nemzetközi szerződésben, így az 1993-as bécsi nyilatkozatban is kötelezettséget vállalt arra, hogy szigorítja jogrendjét az antiszemitizmussal és rasszizmussal szemben. Jó ideje indokolt tehát egy olyan európai normához igazodó törvény, ami nem csak papíron létezik, és amelynek érvényesítéséről felkészült, pontosan körülhatárolt jogkörrel felruházott szakapparátus gondoskodik.

Csáki Márton

A Világi Zsidó Iskola Alapítvány (1121 Budapest, Budakeszi út 48.) 2002. május 24-i kuratóriumi ülésén jóváhagyta az Alapítvány könyvvizsgáló által hiteltelített Közhasznú beszámolóját, és az általa alapított Iskola beszámolóját.

Az alapítvány auditált adatai:

Eszközök – források egyező összege:	867 990 e Ft.
Tőkeváltozás:	861 375 e Ft.
Ebből tárgyévi eredmény:	17 844 e Ft.
Saját tőke:	861 500 e Ft.

A közhasznú jelentés megnézhető az iskola igazgatóságán. (telefoni bejelentkezés mellett.)

Székely Gábor alapítvány
1125 Budapest, Isténhegyi út 67.
Adószám: 1823527-1-43
Bankszámla szám:
10404027-02901495-00000000

A Székely Gábor Alapítvány Kuratóriuma 2002. május 24-én megtartott kuratóriumi ülésén megtárgyalta és elfogadta az alapítvány 2001. évi beszámolóját és közhasznú jelentését.

Eszközök és források egyező összege:	2.439 e Ft.
Összes bevétel:	5.243 e Ft.
Összes kiadás:	2.819 e Ft.

„Én Auschwitz-ot igazán a magyar kommunista diktatúrában értettem meg”*

Kertész Imrével beszélget Böhm Ágnes

Kertész Imre zsidó írónak vallja magát, aki magyar nyelven ír. Könyvei az egyén sorsáról szólnak a totalitárius rendszerben.

– Ön az első Holocaust-író, aki Irodalmi Nobel-díjat kapott. Primo Levi nem részesült irodalmi Nobel-díjban, Elie Wiesel is „csak” Béke-Nobel díjat kapott. Kinek, vagy minek szól ez a Nobel-díj, a Holocaustnak, az írónak, vagy együtt mindennek?

– Remélem, hogy ez a díj nem csupán a tematikának szól. A Holocaust-témát tágabb értelemben használom, mivel a XX. századi diktatúrákról, a totalitárius rendszerekről írok. Meglehet ez is szerepet játszott abban, hogy én kaptam a díjat.

– Magyar író először kapott Nobel-díjat, de zsidó, illetve izraeli író már részesült ebben a nagyon rangos elismerésben. Vajon ezt a díjat most egy magyar, vagy egy zsidó író kapta?

– Egy zsidó kapta, aki magyar nyelven ír a Holocaustról, és a diktatúrákról.

– Tud-e a Holocaustról írni az is aki nem élte át?

– Nem lehetetlen, hiszen **Tolsztoj** is egy generációval később írta meg a *Háború és Békét*, mint ahogy a napóleoni háború valójában lezajlott. Tehát egy jó író – ha egzisztenciálisan érintett – minden témához hozzáfér. A Holocaust traumája az európai kultúrán olyan mély sebet ejtett, amely egyszerűen begyó-

gyíthatatlan, ezért szerintem a Holocaust még igen sokáig meg fog maradni irodalmi témaként is.

– Legelső, Sorstalanság című regényében Ön kívülállóként, tárgyilagosan

próbálja leírni a borzalmakat. Valóban lehetséges a kívülállás?

– Itt egyszerűen a regény technikájáról van szó. Arról, hogy nem utólagos ismereteink alapján írtam meg a re-

*Az interjú az izraeli Jedioth Ahronot című napilap 2002. október 13-i számában jelent meg.

gényt. Nem ezzel a tudattal ültem le a regényt megírni, hanem vissza akartam állítani az eredeti időt, amikor még semmit sem tudtunk Auschwitz-ról. Amikor a gettóban várakoztunk arra, hogy mi fog történni velünk, hogy hova visznek bennünket. Én ezt az időt próbáltam visszaállítani, hogy az olvasó ugyanabban az „élményben” részesüljön, amelyben a résztvevők annak idején.

– **Miért csak 1960-ban, 15 évvel a háború után kezdte el az első könyvét írni?**

– Nézze, nagyon sok idő kell ahhoz, hogy egy ilyen téma lehiggadjon és olyan irodalmi anyaggá válhasson, hogy ne személyként, hanem íróként érintsen. Másrészt pedig meg kellett várom azokat a későbbi élményeket, amelyek auschwitz-i tapasztalataim érthetővé tették. Én Auschwitz-ot igazán a magyar kommunista diktatúrában értettem meg. Auschwitz-ban még gyerek voltam, és hogy hogyan bánták a diktatúra az emberekkel, és hogy az emberek miként viselkednek egy ilyen gépezetben, azt valójában csak a háború után, a sztálinizmus és az azt követő fordulatok idején értettem meg.

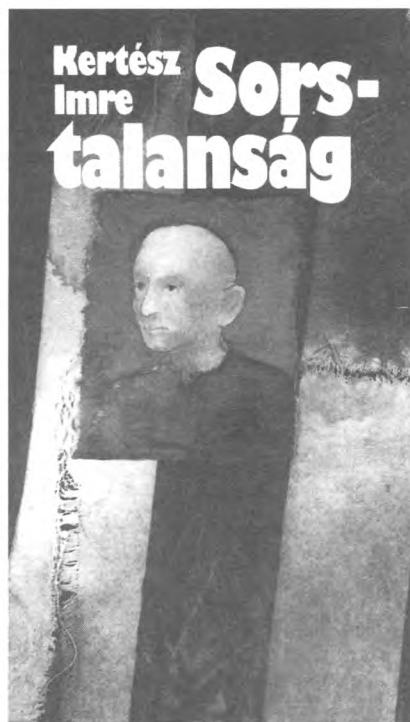
– **Van a diktatúrák között különbség?**

– A totalitarizmus teljes diktatúra, amely egységes abban, hogy teljes egészében eltörli az egyént és minden fajta individuális megnyilatkozást. A diktatúrák abban is teljesen egységesek, hogy olyan helyzetekbe sodorják az embert, amelyet nem maga választ. A diktatúrában olyan extrém helyzetek állnak elő, amelyben az ember kénytelen vagy tettes, vagy áldozat lenni. Ezt a helyzetet a diktatúra hozza létre és az emberek ebbe belesodródhatnak. Amikor pedig a diktatúra valamilyen okból felbomlik, például amikor Németország elvesztette a háborút, vagy a Szovjetunió összeomlott, akkor természetesen szembe kellene nézni mindazzal, amit a diktatúrában tettek. De ez sohasem történik meg, mert az ember nem úgy érzi, hogy ő maga cselekedett, hanem úgy, hogy mindezt vele cselekedtették meg. Végül mindenki áldozatnak érzi magát. Én ezt az embertípust nevezem sorstalannak!

– **Őn korábban azt nyilatkozta, hogy a zsidóságot kívülről kényszerítették Önre. Igaz, Ön sohasem tagadta, hogy zsidó, de ezt kényszerként élte meg?**

– Ez igaz, de ez nem jelenti azt, hogy nincs meg bennem a legmélyebb

zsidó szolidaritás. Ma többféle zsidó típus létezik: van az izraeli, aki egy nemzetnek a része, van az ortodox, aki a misztikus ősi vallással azonosul, majd létezik az a zsidó is, aki nem szívesen veszi tudomásul, hogy zsidó és nem is vallja magát zsidónak, és igyekszik eltűnni az európai vagy amerikai társadalmakban. És aztán van az a fajta zsidó, amelyet én képviselek,

akit valójában Auschwitz ébresztett rá zsidóságára, s aki ezt a zsidó szolidaritást mindig is fenntartotta magában. De a zsidó kultúra és a héber nyelv ismerete híján, és azért is, mert Európában él, ő egy más fajta zsidó: az, aki szerintem valószínűleg a történelem során el fog tűnni.

– **Őn az idén áprilisban, Jeruzsálemben részt vett a Holocaust-túlélők konferenciáján és ezután írt egy erősen Izraellel szimpatizáló cikket egy magyar irodalmi hetilapban. Ezt az írását azután ugyanitt élesen megbírálták, amiért pro-izraeli volt az álláspontja. Mi a véleménye a mai európai baloldali értelmiségről? Az Izrael-ellenes álláspont Ön szerint át van itatva antiszemitizmussal?**

– A válaszom az, hogy létezik egy anti-izraeli álláspont, amely pozitív, és amely a pillanatnyi izraeli politikát bírálja, ez semmiképpen nem antiszemita. De van olyan bírálat is, amely az izraeli politikát bíráló hangnak álcázva új antiszemita álláspontot fogalmaz meg. Ezt

tudomásul kell venni. A kettőt meg lehet különböztetni a tónus szerint, és aszerint is, hogy ki gyakorolja ezt a bírálatot.

– **Az antiszemitizmus újjáéled a világban?**

– Németországban azt tapasztalhatunk, (mivel én most részben Berlinben élek), hogy jobboldali populista hangvétellel próbálkoztak, amelyben benne foglaltatott egy bizonyos antiszemita felhangú Izrael-ellenes bírálat. És ez bizony itt megbukott, tehát ez a fajta populizmus itt nem nyert, hanem veszített szavazatokat. S ez egy nagyon biztató jel Németországban. De én azt hiszem, hogy Európában erősödik az antiszemitizmus. Ennek szerintem különböző pszichológiai okai vannak, mert kiderült, hogy a bevándorlási po-

KERTÉSZ IMRE

A NYOMKERESŐ

litikát Európában mindenütt rosszul csinálták. A nagy demokratikus pártok az európai országokban nem tették a választási hadjáratuk központjává a bevándorlás kérdését, hanem inkább kerülgették az ezzel kapcsolatos problémákat. Így aztán, miután kiderült, hogy nehéz a különböző kultúrájú népeknek együtt élni egymással, a jobboldali populisták kihasználták ezt a helyzetet és sajnos általános idegenellenességgel és bevándorlás-ellenességgel nyertek szavazatokat. Ez és a különféle nemzetközi politikai feszültségek okozzák azt, hogy „természet-

szerűen" ismét a zsidókat szedik elő bűnbakként, mintha ők lennének min-dennek az oka.

– Elégedett volt a *Sorstalanság* című könyvének izraeli visszhangjával?

– Izraelben személyesen nagyon pozitív reakciókat hallottam és tapasztaltam. 1995-ben egy Tel Aviv-i iskolában tartottam felolvasást a könyvből, és a fiatalok részéről igen nagy tetszéssel és érdeklődéssel találkoztam. Továbbá Izraelben sok értelmiségivel is sikerült beszélnem, akik mind-mind szerették ezt a könyvet.

– Ezzel szemben Magyarországon nem ez volt a helyzet, nem volt ilyen kedvező a fogadtatás.

– Magyarországon ez a könyvem tíz esztendeig lappangott. 1975-ben jelent meg és 1985-ben jött ki a második kiadás, 1975 és 1985 között nem lehetett e könyvről hallani.

– Ön szerint mit jelent ma Magyarországon illetve Európában zsidónak lenni?

– Szerencsére nem jelenti ugyanazt, mint a harmincas években. De minden-esetre fenyegetettséget jelent. Ma zsidónak lenni annyit jelent, hogy az ember egy bizonyos kultúra, egy bizonyos érték hordozója, amelyet nem szabadna elfelejteni, akárhány zsidó igyekszik is kimászni a zsidó sors alól. Lényegében arról van szó, hogy annak ellenére, hogy a zsidó családokat annyi csapás érte, és az európai zsidó közösség nagy részét kiirtották, mégis az európai kultúrában ennek örök nyoma marad. Tehát ez nem csak zsidó kérdés, hanem európai kérdés. Szomorú, hogy Magyarországon mindez nincs eléggé feldolgozva, se zsidó részről, se nem-zsidó részről, de talán még sor kerül majd rá. És talán az én Nobel-díjam egy íci-picit ehhez hozzá tud járulni.

– Új könyve, amelynek, amint Ön mondta, *Felszámolás lesz a címe, a Holocaust ügynevezett második generációjáról szól. Ez egy rendkívül érdekes és sokunkat érintő probléma.*

– A második generációnak a legnehezebb megküzdeni ezzel a kérdéssel, hiszen örökölte magát a problémát és valószínűleg nemigen tudja, hogy mit kezdjen vele. Készülő könyvemről most csak annyit mondok, hogy egy második generációs nő a főhőse, aki úgy dönt, hogy az emlékeket őrző, a Holocaust emlékeit ápoló világ beteg és hallálsal terhes, ezért az életbe kell menekülnie, ám végül mégis utóléri őt a zsidó sors.

VÁRI GYÖRGY

A kő marad

(Kertész Imre: *A kudarc*)

Eszik Verkának szeretettel

Auschwitz nem ábrázolható. Kertész Imre azt állítja, hogy mit sem ér a tényekhez való hűség. A tények ugyanis nem mutatják meg Auschwitz valódi arcát. A tanúságtétel igénye szervezi Kertész regényvilágát, de nem a dokumentarista értelemben. „Másképp – elmélkedtem tovább – ott a pusztá tények szenvedély nélküli, hűvös és tárgyyszerű közvetítése. Csakhogy ez sem hoz igazán tárgyunk közelébe. A tényekkel – bármennyire fontosak is egyébiránt – az a baj, hogy túl sok van belőlük és hamar felőrlik a fantáziát. Ahelyett, hogy megbarátkoznánk velük és elvegyülnénk világukban – ami végül is az esztétikai közvetítés elengedhetetlen követelménye – egyre idegenebbül meredünk rájuk. Halmazatban a gyilkosság képei éppolyan gyilkosan unalmasak és csüggesztően fárasztóak, mint a vele járó munka maga. Hogyan is lehet esztétikum tárgya a borzalom, ha nincs benne semmi eredeti? Példaszerű halál helyett a tények csupán hullahegyekkel szolgálhatnak.” A feladat egyszerre egyfajta tapasztalat felmutatása és egyúttal elidegenítése is, esztétikaivá tétele. A „közvetítés” nem egyszerűen rögzítés, illetve változatlan továbbadást jelent, hanem beavatást abba, ami számunkra már nem adott tapasztalatilag. Aki „közvetít” az egy tapasztalatot egy másik dimenzióba helyez át, tehát átalakítja; ha tetszik, fordít. A próza – mondja az Öreg a Kudarc lapjain – mindig közvetíteni akar valamit, ha nem, akkor már nem próza. „Egy regény, már pusztán a természeténél fogva – csakis akkor mondható regénynek, ha közvetít valamit. Én is közvetíteni akartam, nem mást – különben nem írtam volna regényt. Közvetíteni, a magam módján, a magam eszméi szerint, közvetíteni a számomra lehetséges anyagot, az én anyagomat, önmagamot, hiszen terhétől túlfeszítve és elnehezülten, akár egy duzzadt tőgy a megkönnyebbitő fejés-

re, már csakis a közvetítésre sóvárog-tam.” A prózának Auschwitz után Skylla és Kharydis között kell egyensúlyoznia és megtalálnia az utat – megírni az „egyetlen lehetséges regényt”. Hiszen a tapasztalat közvetítése egyszerre kötelező és (majdnem) lehetetlen. Auschwitz után már csak Auschwitzról lehet regényt írni, de Auschwitzról nem lehet a hagyományos értelemben vett realista regényt írni. Egy dolgot lehet csinálni: nem ábrázolni, hanem közvetíteni. A közvetítés átvitel egy másik rendszerbe, itt a nyelvbe, ezért mindig túllép a mimézisen, de hű marad a tapasztalathoz. „Ugyanazt a regényt élni és írni” – ez Kertész írói erkölce, vagyis az, hogy az üres fikció irodalma helyett az életet, a tapasztalatot írja meg. „Csakhogy minél elevebbek voltak emlékeim, annál siralmasabban festettek a papíron. Amíg emlékeztem, nem tudtam regényt írni; amint pedig elkezdtem regényt írni, megszűntem emlékezni.” A Kudarc bevezető része, – amelyben a regénybeli – Kudarc című-regény íróját, az Öregt ismerhetjük meg – kinos

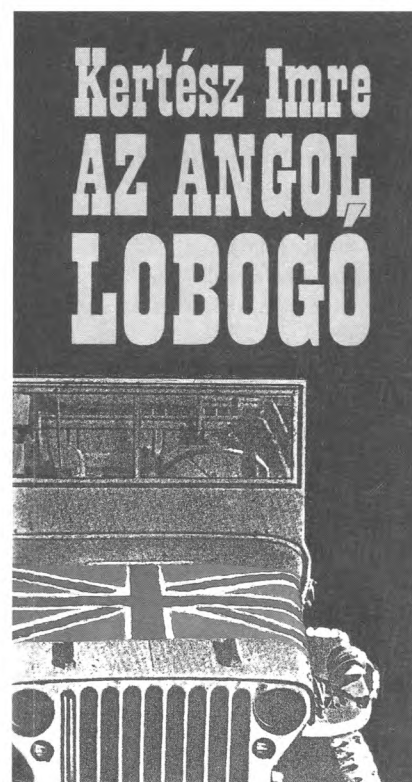
pontossággal igyekszik dokumentálni az életet, hiszen az életet akarja átvinni az irodalomba. Ezt szolgálják a folyamatos pontosítások, helyesbítések, melyek a tényekhez való minél nagyobb ragaszkodást kísérik meg. „Az-tán – mintegy a rend kedvéért – (mert hisz mi egyéb indítékát is látnánk), ha-csak a helyszűkét is tekintetbe nem vesszük) (vagy talán az elhatározás visszavonhatatlanságát megpecsételő) – az írógépét, néhány dossziét – köztük az „Ötletek, vázlatok, töredé-kek” címfeliratú – továbbá a két papír-dobozt, melyek vegyes tárgyakat tartal-maztak (szükségessé és szükségtelen) visszarámoltta az iratszekerény felső re-keszébe. Talán nem bizonyul majd me-rő szószaporításnak, ha a történetünk elején felállított, ám azóta módosult helyzet további módosulásáról most az alábbiakban – a tőlünk telhető rövid-séggel – ismét beszámolunk: Az öreg az iratszekerény előtt ült és olvasott.” Ezek a sorok nyilván parodisztikus célzatú-ak, hiszen azt, hogy az Öreg eddig állt, most pedig leült, egyszerűbben is el le-hetett volna intézni. A pontoskodás semmitmondó szószaporítás. A valóság minden mozzanatának folyamatos rö-g-zítése megöli a formát és éppen ezáltal megöli a közvetítés lehetőségét is. Az író, az Öreg maga is hasonló problé-mákkal küzd, mint az őt elbeszélő elbe-szélő, képtelen megírni második regé-nyét. Ezért aztán kénytelen előbb esz-tétikai vizsgálódásokat végezni, végig-gondolni azt, miképpen lehetséges mégis regényt írnia, tanúskodnia ta-pasztalatáról. A **Semprun**-regénnyel folytatott híres vita, amelyet az Öreg feljegyzései közt olvashatunk, alapve-tően esztétikai természetű, noha első ránézésre nem tűnik annak. Semprun a buchenwaldi tábor kommandeuse-ét **Il-se Koch**ot démoninak, sátánian gon-nosz, nagyformátumú személyiségnek ábrázolja, valamifajta modern Faust-nak, aki szövetséget kötött a Sátánnal. Ilse Koch – szerinte – szembefordult az erkölccsel. Nagyszabású, lázadó volt, az értékek átértékelésének nietzschei embere, aki a jóról kimondta, hogy ép-pen az a rossz és fordítva. Az Öreg fel-jegyzései szerint azonban „Aligha for-dult meg fejében valaha is a gondolat, hogy ha Isten nincs, akkor minden me-gengedett; ellenkezőleg, mindenek fel-ett Istenre volt szüksége – mégpedig olyan Istenre, aki parancsolatokba fo-glalja mindazt, amit neki megenged. Két-

ségtelen: az erkölcsi világrend, amit Bu-chenwald kínált, a gyilkosság volt; de világrend volt és neki megfelelelt. Logi-káját sosem lépte át: ahol a gyilkosság közhely, gyilkossá ott az ember nem lázadásból, hanem ügybuzgalomból lesz. Őlni éppoly erény lehet, mint nem Őlni.” Ilse Koch tehát nem démon volt, hanem fantáziátlan nyárspolgár, unat-kozó háziasszony, igyekvő hóhér, aki becsületesen akarta végezni a rábízott munkát. Mindez azonban idáig csak egy teoretikus részleteskérdésben foly-tatott vita Semprunnel, amelyben az öreg **Hannah Arendt**nek a „gonosz ba-nalitásáról” szóló téziseire támaszko-

dik. Mindez akkor lesz esztétikai kér-dés, amikor a közvetítés kérdése merül fel vele kapcsolatban. Hiszen a tragi-kus, a reprezentatív alakok a leghagyó-mányosabb módon ábrázolhatók, sorstragédiák ideális alanyai. Ha Semp-runnek volna igaza, akkor semmilyen problémát nem jelentene regényt írni a Holocaustról. „Íme a vér, a kéz és a dé-mon egyetlen alakba, sőt egyetlen mondatba sűrítve. Mialatt olvasom, máris végleges formákat kínál: minden fáradság nélkül beilleszthetem történel-mi képzeletem készen álló eszköztárá-ba.” Amennyiben Ilse Koch egy az er-kölcsi világrendből kitörő, az időt ki-zökkentő szömyeteg, egy 20. századi Lady Macbeth, akkor **Shakespeare** be-vált művészi eszközeivel leírható és a Holocaust minden probléma nélkül be-illeszthető kulturális sémáinkba. Lénye-gét magában hordozó eseményt transz-

formálni a nyelvbe és lényegét magá-ban hordozó könyvet ími róla, nos ez elvégezhető, nem eleve kudarcra ítelt feladat. De lényeg-nélküli hullahegyek, önnön lényegüket nélkülöző sorsok lé-nyegét magában hordó regényét sorsta-lanságuk megőrzésével megírni és for-mát teremteni a számukra mindig ku-darcot kísértő vállalkozás, amely saját, mindig újjászülni kényszerülő re-génnyelvet igényel. Hiszen Semprun hőse nem ismeri a sorstalanságot. Ő a fasizmus irtóztató démonával viaskodó hős, a fasizmus ellenére érvényes mo-rál hőse. Nem győzi hangsúlyozni, hogy bevagonírozása, deportálása nem füg-getlen tetteitől, választásának eredmé-nye: maga alakítja a sorsát. A szókraté-szi erkölcsfilozófiai dilemmát is könnyedén meg tudja oldani. **Szókra-tész** azt tanítja, hogy jobb a bűnt el-szenvedni, mint elkövetni. Semprun

hőse is így gondolja: nem cserélné a német katonával, aki őrzi őt, a politikai foglyot, a leendő auschwitzi deportált-tat. Emlékszünk, a *Sorstalanságban* – (A kudarc – azon túl, hogy egyrészt au-tonóm műalkotás – a *Sorstalanság* egyik legkarakteresebb értelmezése is, kissé hasonló módon ahhoz, ahogy **Es-terházy Javított kiadása** „olvassa” a *Harmonia Caelestis*-t) Köves Gyurka ép-pen sorstársait, a zsidókat találja ko-pasznak, csúnyának és őreit vonzóak-

Kertész Imre az ötvenes években

nak, egészségeseknek. Köves ugyanis nem valamilyen döntés következményeképpen, hanem a döntést megelőző szükségszerűség miatt került Auschwitzba, benne fel sem merülhet a szolidaritás lehetősége, mert nincs olyan döntés vagy közös vállalás, amely közösséget teremthetne közte és fogolytársai között. Gyurka nem tud mit kezdeni azzal a két előzetesen adott narratívával, amelyet Vili bácsi és Lajos bácsi kínál fel számára. Egyikőjük szerint Auschwitz a zsidó sors, a zsidó szenvedéstörténet része, míg Vili bácsi szerint ez tulajdonképp átmeneti, ám szükséges jelenség a történelem beteljesedése felé vezető úton. Mindkét magyarázat elhelyezi a „történelmi képzelet kézen álló eszköztárába.” Amennyiben Ilse Koch alvilági démon, úgy lehetséges az erkölcsi világrendet helyreállító, a kikökönt idő helyretolását megkísérlő döntésképes, sorsát beteljesítő hérosz az auschwitzi rab. Ha Ilse Koch fegyvelmezett és szorgalmas gyilkolóhivatalnok, a gonosz banalitásának mintája, úgy Köves sem lehet más, mint sorsaltan, lényeg-nélküli, így a lényeg felmutatását célzó nyelvet le kell váltania egy „atonális nyelvnek”, mely a lényeg-nélkülit, a *Sorstalanság*ot mutatja meg lényegiként. „Talán ez – gondoltam – ez a lényeg-nélküliség: ez a tragédia. Csak-hogy másfelől ezen szenved hajótörést minden közvetítés, amely ragaszkodik a reprezentatív alakokhoz. Mert a tragikus alakok a sors világában élnek, s a tragédia távlata az örökkévalóság; a totalitárius erőszakrendszerek világa ellenben a helyzetek körülhatárolt és meghaladhatatlan világa, távlatuk pedig a történelmi idő csupán, ameddig

éppen tartanak.” A tapasztalat nyelvi közvetítését elvétí Semprun, de elvétí az a kísérlet, amelyben a regényt elkezdeni nem képes író látjuk. A pontosságra, dokumentarista hűségre törekvő szöveg ahelyett, hogy a lényeg-nélküli lényegiségét mutatná fel, lemásolja a lényeg nélkülit és így meghagyja lényeg-nélküliségében. Mivel a regény folyamán az elbeszélésszintek összeérnek, az Öreg regényhősnél, Kövesnél, akinek regényt kell írnia, megtaláljuk az Öreg iratain heverő követ. Nyilvánvalóvá válik, hogy a két író ugyanaz, hogy Köves saját magáról írt regényt, egyszerre írta és élte az életet, célkitűzése szerint. Köves-Öreg regényének címe: „A kudarc” és ez a címe annak a könyvnek is, amiben ez a betéttörténet szerepel. Vagyis a borítón szereplő író, Kertész Imre is azonos Kövessel és az Öreggel, tehát a regény bevezető részének elbeszélője maga az öreg vagyis Kertész Imre. A pontosítató leírás pedig az Öreg kudarcot vallott kísérlete a tapasztalat közvetítésére. Miután esztétikai reflexióiban és írói próbálkozásában végigzongorázza a számára adódó lehetőségeket és leszámol a működésképtelennel, elkezdí ími a számára lehetséges egyetlen regényt *A kudarc* címmel. A *Sorstalanság* felépítése némiképp hasonló ehhez, az Auschwitzról szóló egyetlen lehetséges regény megírásához ki kell zárni az összes egyéb kínálkozó utat. Steiner és Fleischmann bácsiét, akik az egészet már lezárt múltként szemlélik, visszatekintő

nézőpontból és ezáltal éppen az eredeti tapasztalatot engedik eltűnni, hiszen megélése pillanatában még nem lehetett lezáródásuk felől szemlélni az eseményeket. Egyetlen egységként, múltként beszélve a Holocaustról éppen azt nem lehet megérteni, ami a legfontosabb lenne Köves számára. Azt, ahogy mindenki minden pillanatban lép egyet, azt, hogy hogyan sorjáznak egymásra ezek a pillanatok, hiszen a koncentrációs tábor minden egyes másodpercét meg és túl kellett élni. Köves tehát már itt dolgozik regényén, kizárja a visszatekintő történetmondás lehetőségét. Az újságíróval ezelőtt a jelenet előtt találkozik, ő ugyanúgy jár el, mint később Semprun, Auschwitz pokláról faggatja Kövest, nem érzi, hogy az eddig mindnyájunk számára adott nyelvet el kell vetnie, hogy készen kapott narratív sémáit érvényteleníti az, ami történt. Köves nem érti az „Auschwitz pokla” metaforát, azt válaszolja, hogy ő nem a pokolban, hanem Auschwitzban volt. A regény utolsó mondatai szerint: „Mindenki csak a viszontagságokról, a borzalmakról kérdez: holott az én számomra tán ez az élmény marad a legemlékezetesebb. Igen, erről kéne, a koncentrációs táborok boldogságáról beszélnem nekik, ha majd kérdik. Ha ugyan kérdik. S hacsak magam is el nem felejttem.” Köves meg akarja fogalmazni – és nagyon másképpen, mint ahogy elvámánk – tapasztalatát, „élményeit”. A könyv végén tulajdonképpen bejelenti, hogy regényt fog írni. Eddigre – az újságíróval és Steiner bácsiékkal beszélgetve – végigzongorázta a lehetőségeket és tudja, hogyan írja meg az egyetlen lehetséges Auschwitzról szóló regényt.

Ez a könyv is tartalmazza keletkezése történetét, mint *A kudarc*. Az utolsó mondatok visszautalnak minket az elsőkhöz, hiszen a regény az a regény, amelyet Köves megígér, itt van a kezünkben, a *Sorstalanság* az. Ez az a regény, amely a a táborlakó és nem az emlékező túlélő perspektívájából szól a koncentrációs táborok boldogságáról. Mégpedig úgy hogy megújítja az evidenciák érvénytelenné vált nyelvét. A megformált, éppen a tanúság hitele, hatása miatt megformált tanúság igénybejelentésének vagyunk tanúi. A regény folyamán születő regény *A kudarc* és a *Sorstalanság* is. A regénybeli regény azzal indul, hogy az Öreg kizárja a külvilágot, megszünteti maga körül a

zajokat, „az ujjai közt megpuhított olvadékony viaszgyurmát gondosan megformázva a fülébe gyömködté, mintegy hatályon kívül helyezve ezzel Oglútzót, a hazugság szurdokát, mondhatni, az egész világot.” Átlép egy másik dimenzióba, az életből az irodalomba. Azonban a regénynek a *Sorstalanság* főszereplőjével azonos nevű hőse, a felnőtt Köves élettörténetében számtalan dolog egyezik meg írójának, az Öregnek az élettörténetével. Az élet irodalommá változtatásának, a tapasztalat közvetítésének ismételt kísérlete indul meg ekkor. Az elbeszéléstechnika valószerűtlenné, álomszerűvé teszi a történetet. Elmosódnak az események közti összefüggések, váratlanul tűnnek el és tűnnek fel újra a szereplők, a történetek magyarázatát senki sem ismeri, egy arctalan, titokzatos, homályos célokkal rendelkező hatalom irányít mindent. (A regényben gyakran visszatérő válasz Kövesnek az események okait firtató naiv kérdésére, hogy „Lehet azt tudni?”. Minden bizonytalan, a titokzatos egyenruhásokról sem lehet megállapítani, milyen testület egyenruháját viselik, Köves mindenestre vámosoknak nevezi el őket. Ezek után aligha kell hosszan bizonygatni, hogy helytálló **Bán Zoltán András** észrevétele: „itt **Kafkát** kell idézni, aki meggyőződése szerint gondolkodásával, mondatszerkesztésével, szituálásával rendkívüli mértékben hatott Kertész Imre művészetére.”). A betétregény egy álomra történő utalással kezdődik, miközben jelzi a bevezető résszel a folytonosságot: „Köves arra eszmélt, hogy zúg a fülé; valószínűleg elaludt, csaknem elmulasztva a rendkívüli pillanatot, amikor a csillagfényes magasságból a földi éjszakába ereszkedtek.” Az Öregt viasszal betömött füllel látjuk utoljára, míg Köves éppen a fülzúgására ébred, a külvilág, amit az öreg kizárt, behatol álmába, a gép ereszkedni kezd és a nyomáskülönbség felébreszti Kövest. Most ébred fel, most kezdődik az ő regénye, az ő története. Azonban a metaforikus mozgás a mondatban éppen a fényből, a világosságból az éjszakába, a sötétség és az álom terepére visz. Köves ugyan felébredt szereplővé vált újra (mint egykor a *Sorstalanság*ban, de csak regényfiguraként, a szerző álma-ként. Az irodalom és az álom egyaránt a valósággal szembeállítva értelmezhető, nem-valóságként vagy – szelidebben – „másodlagos valóságként.” Az

álomszerűség jelzi azt, hogy Köves élete fikció, de egy olyan fikció, ami egy másik ontológiai szint, az ébrenlét, a „valóság” szintjén lévő tapasztalat megformálásából jön létre, a valóság a bázisa. **Sigmund Freud** szerint az álom az ébrenlét során elfojtott tudattartalmak visszatérési kísérlete a tudatalattiból, azonban ezek a tudattartalmak a kísérlet során bizonyos mértékig átalakulnak. Hasonlóképpen az álomhoz, az irodalom is a tapasztalatokból indul ki, de átforgalmazza azokat. Kövesnek – az Öreg álmának és alteregójának – számtalanszor van déja vu érzése, mintha mindazzal, ami körülveszi találkozott

1977

volna már valahol, pedig „életében most először kelt át világrészekén”. Mégis mindenki úgy fogadja, mintha nem először járna itt, hanem hosszú utazásból tért volna haza. A repülőtérén Sziklaít keresi, a világhírű vigjátékíró, akit – hiába világhírű – senki sem ismeri. Maga Köves sem emlékszik rá, hogy ismeri már, mikor először találkoznak. Ettől képtelen az olvasó Köves helyzetét „bemérni”, lokalizálni, a két információ ellentmond egymásnak. Ilyesmi a „valóságban” nem fordulhatna elő, csak az álomban. Úgy tűnik, Köves elutazása Budapestről ebbe az ismeretlen-ismerős országba a valóságból az álomba, az életből az irodalomba történő utazás volt. „Köves élete ugyanis odakinn, valahol az éjszakában vagy azon is túl, a mértéktelen terek tá-

volában, ki tudja, talán már egy másik dimenzióban csődbe jutott.” Minden, amiről úgy érzi, látta már valahol, ébrenlétéből ismerős számára. Köves-Öreg ugyanazt a regényt írja (álmodja) és éli. A betétregény a „bevezető résznek, az öreg életének transzformációja, Freuddal szólva „eltolása”, így nem meglepő, hogy a betétregényben is gyakran szembesülünk az írás, az elbeszélés nehézségeivel. A bevezető részben az Öreg, jobb híján, mivel ími nem tud, pénzt keresnie viszont muszáj, belefog egy regény fordításába. A regény könnyed, elegáns, gördülékeny stílusa éles ellentéte az öreg „mackós mondat-
tainak”. (Bán Zoltán András), A szöveg pusztán szórakoztatni akar, nem közvetíteni. (A kudarc az, hogy így nem lehet regényt írni, „jó regényt”). A könnyed mondatokat ez teszi lehetővé.

„Profimunka-irigykedett. Így kell regényt írni – irigykedett tovább -: másodlagos anyag, tárgyas megformálás, jólfésült technika, három lépés hátra, semmi önéletrajz, semmi személyes, a szerző nem is létezik.

Közérdekű probléma, biztos jövődelem” – fokozódott irigysége.”

Az irodalom – amennyiben komolyan vesszük, hogy a regény közvetítés és hogy az auschwitzi tapasztalat az egyetlen közvetítendő, ugyanakkor, mivel lényeg-nélküli, közvetíthetetlen – nem biztosíthat ilyen gyors sikert. Ebben az értelemben kudarc a KZ problematika minden feldolgozása, kudarc az olyan irodalom, amely nem mond le a közvetítés igényéről.

A betétregény hőse, Köves is megkísérel valami hasonlót, megpróbál Sziklaival vigjátékot írni. De a közvetítés igénye megakadályozza az elegáns, üres mondatok papírra vetésében.

„Minduntalan az a veszély fenyegette, hogy elkalandozik és ellenőrizhetlenné válik a figyelme: egész egyszerűen idegen szereplők tolokodtak a színpadra, például egy öregúr, a hóna alatt szorongatott kiskutyával, másik kezében a bőrdíjával; vagy éppen a vigjáték bohókás, izgató, szeszélyes és

imádnivaló leányalakján kellett volna törmie a fejét, ám hirtelen más leányok tolakodtak a helyére, akiknek ő nem ezeket a tulajdonságait, legfőbb az inségüket ismerte meg – a gyárbeli leány például, aki a rákbeteg néni halálát várta, és, ki tudja, várja talán még most is. Képek rémlettek föl benne, emlékek ólálkodtak körülötte, csupa olyan kép meg emlék, amelyeknek semmi kersnivalójuk egy vígjátékban...”

Az egyetlen komolyan vehető írói alternatíva Köves számára Bergnek a regénye lesz, aki maga is valamilyen tapasztalatot próbál közvetíteni. Berg hisz abban, hogy az írás segítségével értelmet nyernek, lényegivé lesznek élete esetlegességei. „miről szól az írás?” – kérdezi Köves Bergtől. „A kegyelemről – felelte Berg azon nyomban, minden habozás nélkül.

Értem – mondta Köves, jöllehet alig ha értette, mert mindjárt utána ezt kérdezte: – Mit ért kegyelemen?

A szükségszerűt – hangzott a válasz az iménti gyorsasággal.”

Köves eddig a pontig tudná követni Berget, hiszen az írásba átvitt élet az írás által szert tesz, szert tehet önmön lényegére, az írás valóban kegyelem. Köves, akinek nem volt saját sorsa, ezért nem tudott azonosulni önmagával. Nem volt olyan történet, amit saját történeteként beszélhetett volna el, nem következett a sorsa tetteiből. Nem azonosult zsidóságával, mégis emiatt vitték el és amikor szükségszerűként, sorsként tudta volna felfogni a koncentrációs tábor, kiderült, hogy az egyáltalán nem természetes és magától értetődő. Később tehát túlélését kellett volna jelentéssel ellátnia

„Köves ugyanis túlélte a saját halálát, egy bizonyos időpontban, amikor meg kellett volna halnia, ő nem halt meg, holott ehhez már minden elő volt készítve, megszervezett, társadalmilag jóváhagyott, elintézt dolog volt... Emiatt később állandóan az ideiglenesség valamilyen kínos érzése kerülgette...egyszóval hontalanlanként lézengett saját, névtelen életében, mint akár egy nem őrá szabott, túl bő öltönyben...”

Ezt a történetet, mivel nem adott, mivel minden eddig adott történet érvényét veszítette, meg kell alkotni. A nem lényegit fel kell mutatni: megformálni és megőrizni. Ez az egyetlen út a kegyelembe. Kövest „egy szép napon elérte a megvilágosodás.” Egy L alakú folyosó rövidebbik szárában rájött, hogy re-

gényt kell írnia. Csakhogy egészen más képp, mint Berg tette. Berg a kegyelmet a szükségszerűben látja meg, Köves pedig – éppen ellenkezőleg – a determinisztikus rendet megbontóban, a kalkulálhatatlanban. (És Máté szerint neki van igaza: „Azt a napot viszont vagy azt az órát senki sem ismeri: sem az ég angyalai sem a Fiú, hanem csak az Atya egyedül.” (Mt 24, 36) Berg, mivel a szükségszerűre vágyik, túlzottan megmerevíti közvetítendő tapasztalatát, eltávolítja attól, amit közvetíteni akar: életétől. Köves épp ezen a ponton igazítja ki: „Meghalok a tudása előtt, de – mint már annyiszor említettem – tudásából hiányzik az élet színe, amely többnyire szürkébe játszó. Lám, milyen pontosan ismeri a végleteket, de a végleteshez vezetők egyszerű, szürke indítéket nem látja.” Köves szerint Berg „rendről beszél és összetéveszti az élettel.” Berg regényének eleje és vége már kész van, éppen a köztük lévő pillanatokat nem képes közvetíteni, épp úgy, ahogyan Steiner bácsi elbeszélése sem a Sorstalanságban. Itt a Sorstalanság problémájának másik aspektusa vetődik fel. Köves azt próbálja meg lépésről lépésre leírni, hogyan lesz valaki auschwitz rab, áldozat, Berg pedig ahhoz keresi a lépéseket, hogyan lesz valaki hóhér. Köves pedig éppen a szükségszerűséget érzi sorstalanságnak, hiszen sorsa éppen tetteitől, választásaitól volt független. Berg determinisztikus világszemlélete szerint a megváltásnak két útja lehet: az ember vagy áldozat lesz vagy hóhér. Köves szerint azonban van egy harmadik út:

– „És a szeretet... s egy pillanatra elakadt, mintha most, hogy túljutott rajta, maga is hőkkenet nézne vissza saját száján kibukott szóra, akár egy átorghatatlanak hitt akadályra: – a szeretet nem kegyelem?”

A szeretet lehetősége keresztbemet-szi Berg kétpólusú, csak hóhér és áldozat lehetőségeit ismerő világképét.

„De ez már magát nem érdekli. Maga egyszerűen mindennek fölébe kerekedett egy ítéllettel, és kísérteties otthonossággal bezárkózott a konstrukciók világába, ahonnan minden eleven dologtól minden eleven kiutat megtagad az egyedül lehetséges kegyelem nevében, amely valójában persze a kárhozat egyik formája...” Kertész gyakran nevezik egzisztencialista írónak is, pedig nem az. Épp arra törekszik, hogy megszűnjön létének lényegnélkülsége és az írás, a

közvetítés a kegyelem lehetőségét hordozza számára. Az ő regénye számára megadatik, hogy lényegivé tegye általa a saját életét: „Mert – ismeri fel majd és ez a felismerés bizonyára váratlan meglepetésként éri – még magánál a regénynél is fontosabb számára, amit általa, a megírása révén megélt. Ez pedig választás volt és küzdelem: a küzdelemnek éppen az a neme, amely éppen öneki adott. Önmagával és sorsával szembe-szegzett szabadság, a körülményeken vett erő, a szükségszerűt alálaknázó mérnyel-híszzen mi egyéb is a mű, minden emberi mű, ha nem ez?” Ezért idézi a szintén tévesen egzisztencialistának Camus nagy antiegzisztencialista művet a regény utolsó soraiban, a Sziszüphosz mítoszt. Hiszen a célt soha nem érő munka végzésének heroikus méltósága értelmet adhat a kilátástalan tevékenységnek. Kertész-Öreg-Köves számára a szikla görgetése nem más, mint a folyvást újakezdett írás, mint az egyetlen lehetséges regény egyre újabb megírása. A kő, mely minden elbeszéléssel próbálkozó ember nevében szerepel az ikerregényben (Köves, Sziklai, Berg, Steiner bácsi) a zsidó tradícióban a gyász és az örökkévalóság szimbóluma. A gyászra való emlékezés, a megformált tanúságtétel a feladata a kudarc elve számoló, a mindig újra megírandó regény szikláját görgető íróknak.

Csakhogy amennyiben csak az írás állt előzheti meg és járhatja át az esszencia az egzisztenciát, úgy az íráson túl nincsen már semmi, úgy a könyv vége az élet vége is.

Köves a regény utolsó mondatában az Öreg kellei közül már jól ismert köre „ráfönja reszketeg, érzéketlen ujjait, és bizonyára markolja még a végző, a legutolsó nekirugaszkodás pillanatában is – amikor élettelenül lefordul majd az iratszekerénnyel szemközti székről.”

Az író Auschwitz médiumává válik. „Személyét tárggyá változtatta, makacs titkát általánossá higitotta, kimondhatatlan volóját jeleké párolta. Élete egy éretlenség lesz, aki írja, írja a könyveit, míg teljesen ki nem fosztja magát és pusztá csontvázvá nem tisztul, megszabadulva a fölös sallangtól: az élettől.”

Végül jó, ha eszünkbe jut egy Jesua nevű rabbi, aki egy példázatában azt tanította, hogy ha a mag jó földbe hull és elhal, akkor termést hoz: harmincszor, hatvanszor vagy százszor annyit. (Mt 13,8)

KOLTAI NELLI

A regény az élet igenlése

Kertész Imre: Kaddis a meg nem született gyermekért

Téma és forma

Paul Celan *Halálfügő*-jét választva mottóul és motiváló struktúraként, **Kertész Imre** ebben a regényében a sziszifuszi gondolkör zenei megfelelőjét fogalmazza meg.¹ A zenei műfajba ágyazottság egy újfajta alkotói magatartást sejtet a korábbi regényekben (*Sorstalanság*, *A kudarc*) megfogalmazottakhoz képest. Párhuzama a *Halálfügő*-val ugyanakkor a regény (egyébként címében is jelzett) Auschwitz-, illetve zsidóság témára koncentrált jellegét mutatja.

A regény tartalma, éppen a „szólalmok” sokfélesége és a téma állandó felbukkanása miatt, nehezen körvonalazható.

Egy válasszal indul: „Nem”, amelyről hamarosan kiderül, hogy ez a „tétel-szó”, amely köré szerveződik a mű. Ezt a „Nem”-et egy középkorú férfi mondja egy magyarországi középhegység üdülőjében, ahová tulajdonképpen dolgozni vonul vissza, mivelhogy író és műfordító. Ebben az üdülőben, ahol hozzá hasonló „entellektüelek” tartózkodnak, lakik dr. Obláth is, a filozófus, aki egy sétára invitálja a társaságra éppen nem igazán vágyakozó író. Obláth doktor, a bölcselő teszi fel neki ezen az erdei sétán azt a kérdést – miközben saját családi állapotát is hosszasan ecseteli ő, hogy van-e gyereke. A „Nem” tehát erre a kérdésre hangzik el feleletül. Ebből a tagadózóból, és a háttérből, ahol ez a beszélgetés zajlik (*bükkerdő* – *der Buchenwald*)² nő ki a regény laza, asszociációs rendszere. Az Obláthnak felelő „Nem” ugyanis pontosan az a „Nem”, amelyet az író a feleségének mond, amikor ő gyermeket szeretne. A *Kaddis* tehát egyfajta visszatekintés, a múltban törtétek vallomásszerű felidézése, egyes szám első személyben. Az Obláth doktorral folytatott beszélgetésre is voltaképpen visszaemlékezik az író, és ennek a beszélgetésnek az apropóján idézi fel aztán életének fontosabb eseményeit.

Ezen a „mindent bevilágító éjszakán” (32. o.),³ amikoris mindezen emléket felidézi, leírja feleségével való megismerkedésének történetét is.

Egy társasági összejövetelen a résztvevők arról beszélgetnek, hogy ki „hol volt”, azaz milyen börtönt, kényszer-munka-, koncentrációs tábor stb. járt meg. Az íróra is rákerül a sor és ő Auschwitzot nevezi meg. Az „überolhatatlan” Auschwitz hallatán a társaság – ki-ki valamely totális diktatúra áldozata – Auschwitz létét kezdi taglalni. Az író, hogy a társaság számára értelmezze, meghatározza Auschwitz mibenlétét, elmesél egy történetet, amely vele esett meg az auschwitzi koncentrációs táborban. A „Tanító úrról” szóló példázattal jelenik meg tehát Auschwitz, és ez a történet ösztönzi az akkor még csak leendő feleséget arra, hogy odamenjen az íróhoz, beszélgetést kezdeményezzen vele, reagáljon az elhangzott történetre.

A leendő (ám az elbeszélés idejére már csak volt-) feleség maga is zsidó, auschwitzi túlélők gyermeke. A zsidóságaival kapcsolatos kétségeire egyedül az író ad megnyugtató, számára elfogadható választ, korábban megjelent kisregényében, derül ki az író visszaemlékezéséből. Megismerkedésük tehát zsidóságuknak, – ad absurdum –: Auschwitznak köszönhető, és mint ilyen, „nemcsak hogy nem véletlenszerű, de egyenesen sorsszerű találkozás volt. Igen, nem sok idő telt el, és máris a közös életünkről beszélünk...” (115. o.).

A *Kaddis*-ban felidéződik közös életük néhány epizódja. Ezzel egyidejűleg meg-elevenedik az a folyamat, ahogyan az író kezd mind jobban a felesége felügyelete alá kerülni az alkotásban, illetve ennek a következménye: hogy hogyan követ el mindent, hogy mégse veszítse el függetlenségét, alkotói szabadságát. A *Kaddis* tehát elválásuk folyamatát, történetét is dokumentálja. A gyermek elutasításában – a feleségnek mondott „Nem” – saját életéhez, a saját gyermekkorához való viszonyulása is megfogalmazódik.

Gyermeekkora, amely részben egy intézetnek a fojtogató légkörében telt, ahová szülei válása folytán került öt évre, és amely „valójában egyszerű elveken, a tekintély-, az autoritárius apaelven nyugodott” (166. o.), majd tíz éves korától az apai gyámkodás, amely a „paternális, melegszívű rémuralom” (176. o.) időszak volt az életében. Valamint: Auschwitz, amely „azon erények túlajtása”, amelyre gyermeekkora óta készítették (182. o.), – Auschwitz, amely éppen ezért „az apa képében jelenik meg” (182. o.), ez a gyermekek tehát az, amitől óvni akar, amitől meg akar kímélni. Továbbá – ezzel összefüggésben – az a felismerés, az a tapasztalat mondatja ki vele a „Nem”-et, hogy „másvalaki életében szerepet, apaszerepet, tehát végzetes szerepet játszani, az igazi borzalmak egyike” (154. o.).

Ennek a létfilozófiának és egzisztenciális döntésnek a hatása (sodrása) alatt íródik tulajdonképpen mintegy utólagos, mélylélektani igazolásképpen a mű, a *Kaddis a meg nem született gyermekért*.

Nyelvezete a „fügőszzerű” műfaji feltételekből adódóan dinamikus, gyakoriak benne az ismétlések, a fokozás, a késleltetés, a beemelt szövegrészeket módosításai, variációi esetén a kihagyás. Gyakran alkalmazott nyelvi kifejezőeszköz továbbá a paradoxon: a fogalmak el-lenpólusaikban való ábrázolása mint a lét relativitásának – azaz abszurditásának – a megragadása.⁴ Mondataival Kertész folyamatosan értelmez, magyaráz, reflektál, mert amint írja: „a magyarázatok elől nem lehet kitérni, állandóan magyarázunk és magyarázkozunk, magyarázatot követel tőlünk maga az élet is, ez a megmagyarázhatatlan jelenség- és érzetkomplexum” (8. o.). Ezzel a meghatározással nyilvánvalóvá válik egyúttal, hogy a folytonos kommentálás tudatos és adekvát formai eszköz a regényben.

Kertész Imre e magyarázó-értelmező eljárással a rabbinikus irodalom módszertani hagyományából merít. A kom-

mentár ugyanis az írott tanból megszülető szóbeli magyarázat, majd annak írásbeli rögzítése. Ennek további kommentálása a zsidó tradíció jellegzetes műfaja. A kommentár saját műfaji kritériumainak engedelmessé technikai eljárás is egyben.

A *Kaddis a meg nem született gyermekért* nemcsak az írói műfajmegjelölés tekintetében kötődik tehát a zsidó hagyományhoz (mint holtak emlékére mondott szent ima), hanem strukturális vonatkozásában is a zsidóság irodalmi örökségén alapul.

Ebben a nyelvileg és kulturálisan meghatározott keretben bontakozik ki a regény tartalma: az író-hős identitásproblémája, a zsidóság mint téma, az író-hős saját zsidóságának definiálása.

Kertésznek ez az első regénye, amely tehát morfológiájában, mind strukturálisan, mind pedig a szemantika síkján egyaránt feldolgozza, megjeleníti az identitás-témakört. Korábbi regényei ugyanis csak közvetett módon, áttételesen vagy egy-egy síkon kapcsolódtak e tárgyhöz. A *Kaddis* mint zsidó módon írt és zsidó témájú mű megértéséhez azonban elengedhetetlen szempont, hogy lássuk, milyen folyamat során, hogyan érlelődött a regény illetően megvalósulása a kertészi életműben. Első lépésben tehát vizsgáljuk meg az írói életművet ebből az aspektusból.

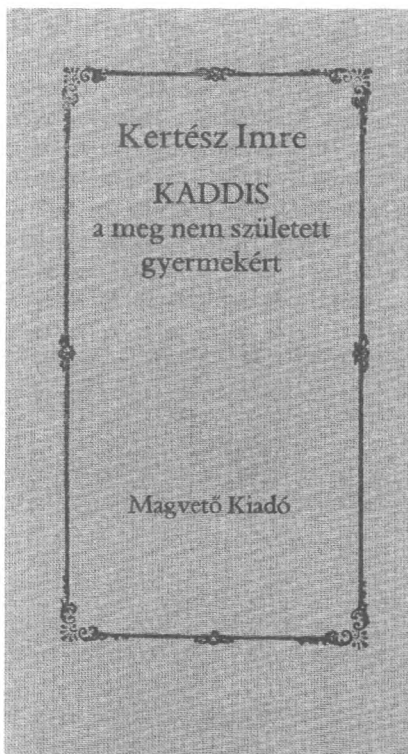
A zsidóság-téma feldolgozásának fázisai

A zsidóság-témakör feldolgozásának folyamatában az első állomás a *Sorstalanság*.

„Jiszkadal, vöjjszkadal» – hangzott újra meg újra, s annyit még én is tudok, hogy az úgynevezett »Kaddis« ez, a zsidók imája a holtak tiszteletére» fogalmazza a fiú a *Sorstalanság*-ban (131. o.).⁵ Magyarázó kiegészítése jelzi, hogy milyen viszonyban áll a zsidósággal, tudniillik, hogy ő nem tartja, sőt alig ismeri a rituálét. Ezen az alapon nem is számít zsidónak, mint ahogy azt a vallási előírásokat szigorúan betartó ortodoxok explicite meg is mondják neki: „Di bist nist ká jid, d'bist á ségec” (114. o.). A vallásos zsidósággal való találkozás, és a részükre tapasztalt elutasító magatartás vezet el ahhoz az abszurd (elhatárolódó és minősítő) kijelentéshez, ami egy kiéleződött helyzetben elhangzik, elhangozhat a fiú szájából: „Mondtam neki: – Rohadt zsidó!” (133. o.).

A fiú zsidóságaról a neológ ág is ítélkezik, azonban éppen ellenkezőleg, mint ahogy azt az ortodoxok teszik. A vallásukat nem túlságosan gyakorló zsidók egyetemes zsidóságban gondolkodnak, amely nem kerülheti el végzetét (sorsát), legyen az bármelyik náció, vagy irányzat tagja: „Most már – így szólt – te is a közös zsidó sors részese vagy” (20. o.).

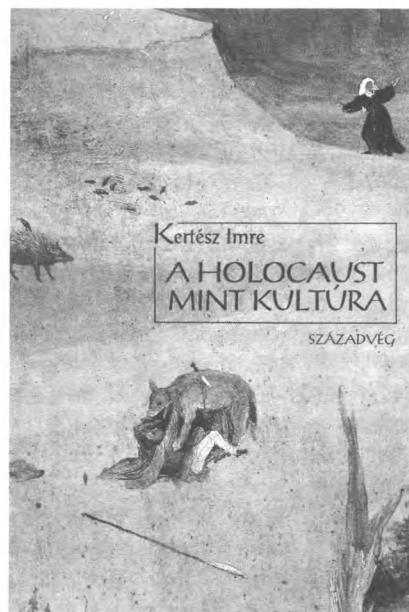
A *Sorstalanság* hőse számára a haláltáborban, illetve azt megelőzően a zsidóság fogalma tehát – akár a nem zsidók – horribile dictu: Auschwitz ő, akár a zsidóság részéről – csak mint egy róla kívülről hozott döntés jelenik meg. Ugyan az „adott helyzetek” (207. o.) egyszer arra kényszerítik, hogy megfogalmazza azonosság-tudatát: „némiképp valahogy, mintha zsidó volnék, s ez mégis fura dolog kisé” (114. o.), de ez is csak a kívülről szemlélés álláspontjáról, bizonytalanul, valamiféle szerepbe helyezkedve, vagy szerepet játszva, a mások általi meghatározások tudomásulvételével tör-

ténik. A haláltáborból való szabadulás szabadjára fel a zsidósággal való közösségvállalás terhe alól is: „Most már meg tudnám mondani néki, mit jelent az, hogy »zsidó« semmit, nekem, s eredetileg legalább semmit ...” (207. o.). Azonban, hogy ez az identitás-definíció – mint teljes elutasítása az „előítéleteknek”, a zsidó sors elhárítása, tagadása – a fiú önálló döntéseként megszülethessen, „szükség” van az előzményekre, a kívülről

ről ráerőszakolt azonosságra – horribile dictu: Auschwitzra: „... míg csak el nem kezdődnek a lépések (...) csak adott helyzetek vannak és adott sorsok” (207. o. folyt.). Auschwitz tehát az a *határhelyzet*,⁶ amely a létről, a zsidó létről alkotott tudás előfeltételét jelenti a *Sorstalanság* hőse számára.

A *kudar*c mindössze egy helyen érinti a zsidósághoz való viszonyulás kérdését: „Később, tizennégy és fél éves koromban, mértéktelen bárgyú körül-

mények összetalálkozása révén körülbelül fél óra hosszat néztem szembe egy élesre töltött golyószóró rám meredő csövével” (23.o.).⁷ Ez a szemlélet a *Sorstalanság* főszereplőjének végső felismerését tükrözi: a zsidóság egy abszurd létállapot a totalitarizmus egyéb abszurd helyzetei között.⁸

A *Kaddis a meg nem született gyermekért* továbblépés a *Sorstalanság* és A *kudar*c „identitás-elméletéhez” képest. Amit a *Sorstalanság* kamaszfiúja elháríthatónak vél, és amit még A *kudar*c öregje is csak egy összetevőként értelmez a sok-tényezős totalításban: a *Kaddis* a sorstalan sors viselésének a megfogalmazása.

Az identitás totalitása: a totalitarizmus szabadsága

A *Kaddis* főhőse számára a zsidóság összetett tényező. Komplexus, „iszony”, „obszcenitás”, a „nagy parázna” allegóriája: „egy kopasz nő a tükör előtt, piros pongyolában” (38. o.) – a zsidóság a teljes kitárulkozás, a végsőig való kiszolgáltatottság („nem kellemes és főként

nem nagyon érthető, ráadásul olykor életveszélyes tényállásként, amit talán (...) csak a veszélyessége miatt, meg kell próbálnunk szeretni 41. o., „és később aztán, mikor kezdett mind fontosabbá válni, hogy én is zsidó vagyok, minthogy, mint lassacskán kitudódott, ez általában halálbüntetéssel jár” 39. o.). Zsidónak lenni tehát: kiszolgáltatva lenni a halálnak (Auschwitz).

Ugyanakkor a zsidóság magában hordozza a döntés lehetőségét is, hiszen az „újdonság zsidó létben” (122. o.), a halál közvetlen közelében (Auschwitz) lehetőség nyílik a „zsidókomplexustól” való megszabadulásra („fölemelheti fejét az iszapból” 126. o., „megszabadulhat a zsidó-érzések, zsidó gondolatok gettójából” 129. o.). Ez az abszurd állapot rejti magában a lehetőséget arra, hogy az „ember maga dönthessen zsidósága felől”. A *Kaddis* író-szereplőjének zsidósága tehát tudatos döntés: magatartási forma, a jelen-valóság melletti elköteleződés. Olyan szellemi és fizikai létforma, amely kizárja a túlélés esélyét, az „utódokban meghosszabbított és megsokasított továbbélést” (48. o.). Az élet egyszeri megélésének lehetősége.

A *Kaddis a meg nem született gyermekért* egy olyan férfi vallomása tehát, akinek elutasítása az identitás révén megtapasztalt totalitarizmusból következik. Nemet mond a gyermekre, nemet mond a túlélés meghosszabbítására – a halál gondolatát igenli.⁹ Csak-hogy a halál: a „levegőbe sírás” (ld. „kezdeti néhány kapavágással ahhoz a sokkal-sokkal mélyebb árokhoz, amelyet még véges-végig rögnként ki kell ásnom, hogy legyen, ami elnyel” 14. o.): az írás, ez a menekülés-mánia¹⁰ maga is nemző aktus. A regény tele van rejtett, nemzéssel kapcsolatos utalással: „mint sűrű mag” (25. o.), „akkor éjszaka”, „ez az éjszaka” (27. o.), „szervembe nyilallóan, mint egy afféle himgazember” (75. o.), „Fényes éjszaka volt az is, mint fényes e mostani éjszákám is, bársonyfeketén fénylő” (108. o.), „ez a tudat a legvégső magja (...) a létemnek, amely a létemet létrehozta és kifejezte” (109. o.). Egyfelől tehát elutasítja a gyereket, mivel zsidósága folytán áldozatává vált a totalitarizmusnak, másfelől azonban e tapasztalatnak köszönhetően, az elutasítás megfogalmazásával teremti meg.¹¹

Kertész *A kudarc* bevezetésének technikai bravúráját felhasználva a *Kaddis*-ban,¹² valójában csak azt a tervet

siratja, hogy nem akar gyereket. A regény főszereplője vallomását írja, és mint író, ezzel a hivatását, feladatát teljesíti. Az írás – az alkotás – pedig éppen a túlélés meghosszabbításának a dokumentuma: nemzés, a nemzés cselekedete.¹³ Az író tehát a művészet hatalmánál fogva hosszabbítja és sokasítja önmagát, az alkotásban talál esélyt az életben maradásra. A művészet, „ez a színtiszta eszme”, pedig nem más, mint a szabadság¹⁴ („létezik egy színtiszta (...) eszme, az egyetlen valódi esélye az életben maradásra” 73. o., „ez a fogalom a szabadság” 78. o.): a „lelki” és „külső körülményektől való függetlenség” (91. o.). A szabadság pedig, folytatva a regény gondolatmenetét: „a totalitásban megcselekedett (...) totális esztelenség fölött aratott totális győzelem” (119. o.).

Így Kertész Imre a *Kaddis a meg nem született gyermekért* című regényben a totalitarizmusnak nevezett, Auschwitz-cal metaforizált abszurd létnek nem is pusztán a túlélését, hanem az azon való felülemelkedés lehetőségét fogalmazza meg. A művészet az egyetlen lehetséges princípium a létben a léttel való szembenállásra. A művészet által válik csak lehetővé „megbélyegzett zsidóként” (193. o.) a negatív identitástudat leküzdése, a művészet az egyetlen lehetséges eszköz a „totális asszimiláció” (192. o.) elkerülésére. Az írásneurózis a beteg társadalom egészséges életfilozófiája. Az íráskényszer és állandó írás: az individuális feladat betöltése, az egzisztenciális zsenialitás.¹⁵

A *Kaddis a meg nem született gyermekért* mondanivalója a pozitív létfilozófia.

A regény az élet igenlése. Ez Kertész Imre ars poeticája.

Jegyzetek

¹ A Sziszfusz-hasonlat magától Kertésztől származik. A *kudarc* című regényben, amelyet a holocaust-témakörben eddig megírt trilógia második köteteként tartanak számon, Kertész Sziszfusszal azonosítja az író-főszereplőt (Köves). (NB: erre a Sziszfusz-hasonlatra épül Marno János, „Sziszfusz, az öreg – Köves és Berg” című írása, *Kortárs*, 1989/3., 155-161.o.; és Györffy Miklós elemzése, „A kö és hegy. Kertész Imre: A kudarc; *Jelenkor*, 1989/10., 985-987. o.). A sziszfuszi feladat a totalitarizmusnak mint lét-abszurditásnak az írói megjelenítése.

² A két kifejezés közti kapcsolatról ld. Takács Ferenc: „Erdő, halál, írtás” című írását (*Kortárs*, 1990/6., 153-155. o.).

³ Kertész Imre, *Kaddis a meg nem született gyermekért*, Budapest: Magvető, 1990

⁴ A *Gályanapló* című esszéregényében Kertész a létről elmélkedve egyenesen így fogalmaz: „Az élet paradoxon” (Kertész Imre, *Gályanapló*, Budapest: Holnap Kiadó, 1992, 134. o.).

⁵ Az idézetek a *Sorstalanság* Budapest: Századvég, 1993-as kiadásából valók.

⁶ A kifejezés az egzisztencialisták (Jaspers) terminológiáját idézi: a lét átélésére elsősorban „hátrétegekben” kerül sor (*chiffre*: 'helyzet', 'szituáció').

⁷ Kertész Imre, *A kudarc* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1988)

⁸ Vö. *Gályanapló*, 19., 43., 87., 137., 200. o.

⁹ A „nem”-ö, „igen” ellentétpár végigvonul a regényen, az „igen” legalább annyiszor fordul elő a műben, mint tagadószó párja. (A paradoxia tehát tágabb vonatkozásban is megjelenik). Thomas Bernhard *Igen* című kisregényének motiváló szerepére Marno János hívta fel a figyelmet „Regénysírató” című esszéjében (*Jelenkor*, 1990/11., 876-886. o.). Kertész Bernhard gondolatiságával való kapcsolatát Erdődy Edit is kimutatta a *Halálfűga – prózában* című írásában (*Jelenkor*, 1990/11., 886-889. o.).

¹⁰ ld. a *Kaddis* 9., 10., 14., 27. oldalain leírtakat

¹¹ Radics Viktória szellemi teremtésről beszél a „Leheletnyi vigaszt” című írásában (*Holmi*, 1991/3., 370-372. o.).

¹² A *kudarc* bevezetőjében az „öreg” ugyanis író, aki helyett, hogy írna, szívesebben „gondolkozik”, szívesebben olvasgatja régi jegyzeteit, szívesebben ún. semmittezt. Elmékedéseiben, emlékeinek felelevenítésével egyidejűleg azonban kiderül, hogy a semmittevés a tényleges munka, hogy a regényírás ihletgyűjtő tervezgetése maga a regény. A bevezetőben így voltaképpen egy logikai ellentmondás megjelenítése történik. A *Kaddis* technikája is ez: a szavak szintjén megtörténik ugyan az elutasítás, a tagadás, de a tényleges szándék, akarat csak a tágabb összefüggést, szöveg-kohéziót tekintve érhető tetten.

¹³ NB: a görög poeion ige nem véletlenül bír egyszerre a 'készít', 'csinál', 'alkot', 'teremt', 'létrehoz', 'nemz' jelentésekkel.

¹⁴ A bírálók közül többen is kimutatták a regényben megnyilvánuló szabadságot: Wirth Imre a tagadás szabadságáról beszél „Kaddis a meg nem született gyermekért” című írásában (*Vigilia*, 1990/11., 876-877. o.), Marno János írói szabadságot (i. m.), Berkes Erzsébet egyfajta belső szabadságot fogalmaz meg a mű kapcsán („Az ésszerű lét nyomorúsága”, *Mozgó Világ*, 1990/11., 118-121. o.).

¹⁵ Kirkegaard *érzéki zsenialitás* fogalma kapcsán vezeti be Kertész az *egzisztenciális zsenialitás* fogalmát (vö. Kornis Mihály, „Miért van ott, ahol van?”; *Beszélő*, 1991/43., 39-42. o., valamint a *Gályanapló* 62. oldalán leírtakat). Lételemletének központi kérdése: meg lehet-e élni a teljes életet? Lehetséges-e az egzisztenciális zsenialitás, az egyszeri létezés átélése? Létezik-e olyan pillanat, amikor az „az emberben felvonít az egzisztencia” (*A kudarc*, 61. o.)? Képes-e leküzdeni az egzisztencia a történelmi körülményeket, és megvalósítani saját lehetőségét?

VÁRNAI PÁL

A száműzött nyelve

Olvasónapló Kertész naplóiról és esszéiről

(Kertész Imre: *Valaki más. Magvető*, 139 oldal, 890 forint. *A száműzött nyelv. Magvető* 297 oldal. 890 forint)

A Kertész Imre életműsorozatban megjelent két könyv a rendszerváltást követő, kilencvenes évek krónikája. Amíg *A száműzött nyelv*, beszédek, előadások, esszék gyűjteménye, a *Valaki más* naplójellegű, személyes vallomás, a „Változás krónikája”, az idegenségben, a hazátlanságban otthonra találás. „Más dolog hazátlannak lenni itthon, mint idegenben, ahol a hazátlanságunkban otthonra találhatunk.” – állapítja meg, majd másutt: „Úgy érkeztem Bécsbe, mintha az életem elől menekülnék, és úgy fordítom **Wittgenstein**-t, mintha a feladataim elől menekülnék” (**Majakovszkij** öngyilkos lett, én fordítok” – mondta **Paszternak**). Elégedett, végre kényelmesen élhet. „Mindig is így szerettem volna élni: egy bérelt, kellemes lakásban (ami nem az enyém), barátságos bútorok közt (melyek nem az enyéme), hazátlantul, függetlenül, téve, amit tennem adatik.” Kertész a mai magyarok között a ritka européer (ahogy a maga idejében **Márai** vagy **Cs. Szabó** volt az); elsősorban német nyelvterületen mozog otthonosan, németből fordít. Imád utazni, tulajdonképpen csak ezt szereti: „*Úton, azaz sehol se lenni.*” Amikor az országból kifelé átlépi a határt, ujjong: a szülőföldtől távol nagyobb az inkognitó, garantált a személyes szabadság. Nem tud betelni örömeivel, hogy félévszázadnyi rabság után bármikor vonatra szállhat, idegen városokban metrózhat, Budapestről müncheni randevút beszélhet meg. Ezekben az években beutazza fél Európát mint meghívott előadó, és mint a párjával idilli tájakban gyönyörű pillanatokat megélő turista. Valóságos és szellemi utazás is ez: konferenciákon vesz részt, olvas, zenét hallgat, megfigyel, gondolkodik, emlékezik, nosztalgiazik. Változik a világ, körülötte is, benne is. A rendszerváltás

utáni évek szélsőjobboldali megnyilvánulásai, az antiszemitizmus újraéledése viszolygással és keserűséggel tölti el: „1993 forró nyara – miért emlékeztem annyira 1944 nyarára?” „Ahogy nézem, ahogy megélem ennek az országnak az ijesztő leépülését, öngyilkos paranoiába fordulását. Ahogy naponta elidegenítenek tőle a gyűlölet országos bajnokai s a saját emlékeim. Ahogy növekszik az iránta táplált közönyöm. A nyelv, igen, az egyetlen, ami köt. Milyen különös. Ez az idegen nyelv, az anyanyelvem.” A „kurzus-kereszténység” is taszítja (ahogyan egyik paradoxonjában megállapítja: „Ahogy a keresztény világban körülnézek, a keresztények között is szerfelett kevés a keresztény”). „Mi is választ el engem a magyar keresztény középosztálytól? Az, hogy nekik fontos a különbség, gróf Teleki Pál zsidózik-e vagy Szálasi Ferenc, nekem viszont nagyjából mindegy, az én számomra mindenképp Auschwitz a

végeredmény.” Bántja, amikor egyik kritikusa „Magyar írónak” nevezi: „Nyilván, mert nem vagyok az”, kommentálja. Hiába ír magyarul, mindig idegen marad: „idegenségem neve zsidó” De vajon csak Magyarországon idegen? **Aharon Appelfeld**, az íróbarát, Jeruzsálemben elviszi az ortodox negyedbe. Szombat este van, betémegek egy zsinagógába. „Szorongok egy kissé zavarban vagyok félszeg riadtságot érzek ezek között az emberek között én másféle zsidó vagyok. Milyen? Semmilyen. „A holocaust írója mindenütt idegen („A Holocaust óta mindenki diaszpórában él” – Kitaj) „A hazatalálás élménye

elmarad. Mégsem vagyok zsidó? Hát mi vagyok? Németországban, persze, még kevésbé voltam otthon. Magyarországon pedig deklarált az idegenségem.” Egy 1993-as németországi konferencián vendéglátói felháborodással veszik tudomásul, hogy, a magyar kultúrdiplomata a „meghívott magyar személyek névsorát egyoldalúnak találják”. „Ellenem az a kifogás merült fel, hogy mindig csak „egyetlen” témáról írok (ti. Auschwitzról), s így nem képviselhetem

az országot (ti. Magyarországot) Kertész megpróbálja túltenni magát ezen is: „zsidóságom sokkal értékesebb annál, semhogy az antiszemitizmusnak nevezett örület fénytöréseiben szemléljem ki fogok tartani a helyemen, legfeljebb az undorom fokozódik”. Való igaz, Auschwitztól nehezen tud elszakadni, ott bujkál sorai között „Auschwitzból nem lehet kigyógyulni.” „Az a helyzet, hogy Auschwitz az antiszemitákat tartós zavarba ejtette: Auschwitzra pusztasághelyesen kívül nincs antiszemita válasz.” Mégis, megalapozatlan az a „vád”, hogy Kertész csupán Auschwitz írója lenne, hiszen maga a *Sorstalanság* sem arról szól. „Mindenki Auschwitzról kérdez, holott az írás cudar örömeiről kellene beszélnem nekik.” Elárulom hát nektek: „egyetlen identitásom van, az írásbeli identitás.”

A nyugat-európai változások sem tölthetik el bizalommal. Végignézi a „viszonytagságos” német egyesülés kiváltotta „ingerült tehetetlenségét”, egy frankfurti taxisofőr a németek idegengyűlöletére panaszkodik. Európát „elaggottnak” látja, a materialista Nyugat nem tud mit kezdeni a nyakába szakadt keleti szomszédokkal; az útlevel és vámvizsgálatnál a kelet-európaiság nem jó ajánlólevél, az áhítozott nyugati demokráciát csak maradványaiban észleli. Idézi és csatlakozik szellemi rokona, **Cioran** kulturpesszimizmusához: „fel sem merül a kérdés, hogy a pénzükön kívül valójában mit is védelmeznek (netalán a nyugati kultúrát, amely régóta nem létezik már?)” Mindenütt a múlt kísért. A Potsdamer Platzon állva előtölnak a buchenwaldi tábor és a Kristallnacht emlékei. Sopronköhidán is hiába keresi az 1944-es tömeggyilkosság színhegyét, apja is itt esett áldozatul. Seholy emléktábla, a helybeliek semmiről sem tudnak, semmire sem emlékeznek. Félti a múltat a feledéstől: „az emlékeket bealazzák, a sebeket beépítik, a modern ember, a rá jellemző rugalmassággal mindent elfelejt majd.”

Kertész szereti paradoxonokban, aforizmákban kifejezni gondolatait: „A világot azért nem értjük, mert nem ez a dolgunk a földön”; „hatást gyakorolok másokra, s közben azt sem tudom, ki vagyok”; „nagy kiválság lehet az élet, ha végül a halállal kell megfizetnünk érte”; „lehet e a reménytelenségben hinni?”. A *Valaki más* olvasónapló is. Szívesen idéz kedves szerzőinek gondolataiból, **Rilke**től: „Létünket olyan messzemenő-

en kell vállalnunk, amennyire csak lehet”; **Pessoa**tól: „ma olyan éleselméjű vagyok, mintha nem is léteznék”; **Jung**-tól: „megértjük valaha, amit gondolkunk?”; **Wittgenstein**től: „Aki nem hazudik, az már épp eléggé eredeti”. **Hesse** olvasásakor leírja: „Ijesztő, hogy mennyire nem érdekel a lény, aki vagyok”. Mindvégig foglalkoztatja a létezés értelme, az alkotás, a halál. Egy kóbor kutya arcán is „a létezés hiábavalóságát” véli látni. Kertész, az irodalom és a filozófia határmezsgyéjén mozgó író, aki még a szellemesség csapdáját is csak szellemesen tudja megfogalmazni: „Az írónak mégiscsak attól kell leginkább tartania, hogy a mondandója fogytán, egyszerre csak szellemes lesz.” A

mai világból hiányolja a lelket, a modern művészetből a hálát. Ő maga alázattal szól a háláról: „Élj úgy, mint aki nek minden lépését áldás kíséri, hogy élhetél és munkálkodhatsz történiék bámi is, mindenképpen áldás volt.”

Az élet nagy kérdéseire nincs megoldás. „Aki a problémákat annak tekinti, amik, annak el kell tekintenie a problémák megoldásától; a probléma nem a problémák megoldásában rejlik, hanem valahol kívülük.” K., az író (Kertész egyik alteregója) fogalmazza meg, hogy a létezés olyan súlyos probléma, amivel az ember nem akar, sőt, nem is tud szembenézni: „Az életem – folytatja – az úgynevezett (pályám)mindig csak úgy működött, hogy valaki másnak tétéleztem magam, mint aki vagyok soha nem lehettem egy és azonos helyzetemmel, a való életemmel.” Ugyanerről **Rimbaud**-t

idézi: „Én: ez valaki más.” Tekintsük ezt önvalomásnak?

A *Valaki más* utolsó oldalain az író felesége a halálán van. Kertész emlékezetében átfut közös életük, a Holocaust éve és az azt követő „börtönlétük”. A szeretett lény halála, mely egyben az ő halálának kezdete is lesz, véget vet életének egy szakaszának, és itt igen érzéketlenül fejezi ki, ahogyan az idő irányítja életünket: „szinte beleszédülök abba a bizonyosságba, hogy a múlt egyetlen pillanat alatt ténylegesen átváltozhat azzá, aminek hívják: múlttá.” De az élet akarása majd megint felülemelkedik a gyászra, az összeomlásra. Tovább kell menni, de „aki lépni fog, az nem én leszek már, hanem valaki más...”

A *Száműzött nyelv* című esszégyűjteményről a szerző azt írja, hogy ezek nem szabályszerű esszék, hanem „megközelítések”. Az esszénél kötetlenebb, „lírai megnyilvánulások”. A bevezető írás címe, *A boldogtalan század*. Nehéz lenne találobban jellemezni a 20. századot. Hiszen a század „nagy újdonsága”, a totalitárius rendszer, a hitlerizmus és sztálinizmus, melyeknek sikerült felszámolniuk az autonóm személyiséget, a „törvényen kívül helyezni az embert”. „Az egyik megváltóként jelenik meg és köntöse alatt az ördög lapul, a másik sátánnak öltözik és az is.” Kertész figyelmeztet, hogy az ilyen rendszerek megismétlődhetnek „szellemileg elnyomott századunkban”. Megkülönböztetett helyet kap Auschwitz, amely az író személyes, kataritikus tapasztalata is, a holocaust mint „civilizációs trauma”. („Magyarországon a Holocaustot nem tekintik civilizációs traumának”, jegyzi meg), amely kísért Kertész minden sora mögött. Auschwitz után nemcsak verset nem lehet írni, mint ahogy **Adorno** mondta, de Kertész szerint „az ember elvesztette erkölcsi jogát a boldogsághoz.”

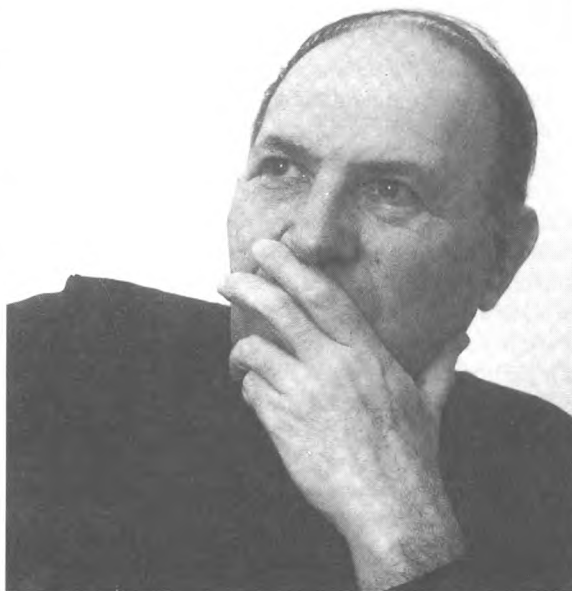
Még mindig a diktatúráról szólva, Kertész egyik írásában egy beszélgetőtárs azt a meghökkentő kijelentést teszi, hogy irodalomra csak a diktatúrában van szükség s ezzel, mintha Kertész sem vitatkozna. Máshol arra keres magyarázatot, hogy vajon a Holocaust nagy íróival, **Celannal**, **Jean Amery**vel, **Primo Levivel** szemben, akik öngyilkosságot követtek el, mi tartotta őt életben. Arra a következtetésre jut, hogy míg ők csatlódtak a szabadságban, ő a „Holocaust meghosszabbított világában” élt, s idézi **Nietzscht**: „amibe az ember nem hal

bele, csak fokozza vitalitását.” És, hogy miért lehetett a Holocaust témája tabu a „szocializmus” éveiben, erre keres választ egy 1991-es budapesti előadásában. Jelentek ugyan meg óvatos, sőt, mérsékelt merész írások, regények a deportálásról, de megvolt a határ, hogy meddig lehet elmenni. Így éppen a *Sorstalan-ság* megjelenését nehezítették meg, a regényt pedig elhallgatták. Miért nem akart a diktatúra a Holocausttal szembe-sülni? – veti fel a kérdést. „Azért – válaszolja – mert ez a szembenézés önvizsgálat is az önvizsgálat megtisztulás, a megtisztulás pedig felemelkedés; és a szellemi Európához való csatlakozás.”

A *főlölesleges értelmiségi* című németországi előadásában Kertész arról értekezik, hogy a rendszerváltással a zárt, ideologikus társadalomhoz szokott értelmiség elvesztette a talajt a lába alól, „elvesztette világát”, nem tud mit kezdeni a szabadsággal. Maga az író ezt a változást „szerencsésebben” élte meg: ő nem lett feleslege-sebb, mert most se érzi, hogy szükség van rá, de tudatosan is mindent elkövetett, hogy megőrizze függetlenségét, nemcsak a hivatalos ideológiától, de az értelmiségi csoportoktól is, amelyekkel sosem azonosult. De lehet e visszhang nélkül élni? S ezen a ponton találja meg a lelki és szellemi rokon-ságot Máraival a „polgárral”, aki a „nemzet, kereszténység, haza meghamisított eszményei,” majd a szovjet megszállás, agymosás, hazugságok elől vonult önkéntes száműzetésbe, vállalva azt a fajta függetlenséget és visszhangtalanságot, ami Kertésznek, a „zsidónak”, saját hazájában adatott.

A kötet egyik legfigyelemreméltóbb írása, *A Holocaust mint kultúra*, a szerző 1992-ben tartott bécsi egyetemi előadása. Számos Auschwitzot megjárt íróban, értelmiségben felmerült a kérdés, amelyet **Tadeusz Borowski** így fogalmazott meg: „Mit fog tudni rólunk a világ, ha a németek győznek?...Senki sem fog tudni rólunk.” Vagyis a félelem, hogy „a kultúra kiveti magából a Holocaustról szóló tudást”. Az Auschwitzot szintén túlélő Jean Ameryvel példázza Kertész a kiutat: „Auschwitzban nem segített neki a

szellem, de Auschwitz után a szellemet hívja segítségül, hogy az ellene emelt vádját megfogalmazza ha szembe akart szállni a mulandósággal, akkor az írásra kellett feltennie az életét...” Ezt kell tennie az írónak, ha nem akarja, hogy Auschwitz csupán „balesetként” vonuljon be a történelembe. Saját írói munkásságát Kertész ezekkel a szavakkal foglalja össze: „Elvégeztem azt az egzisztenciális munkát, amelyet a túlélés kötelességként rótt rám.” Előadása végén Kertész felteszi a kérdést, hogy teremthet-e értéket a Holocaust. Válasza: „Érték a Holocaust, mert felmérhetetlen szenvedések révén, felmérhetetlen tudáshoz vezetett, és ezáltal felmérhetetlen erkölcsi tartalék rejlik benne.”

1988

A válogatás záró írása az író 2000-es berlini előadása, *A száműzött nyelv*, az író eszközével, a nyelvvel foglalkozik. Más írásaiban is előszeretettel utal a nyelvre: olykor ideológiát, szemléletet, értékrendszert ért alatta. Ebben az esszében abból indul ki, hogy már fiatal korában észlelte az őt körülvevő hazugságot, amely nyelvi jellegű. A totalitáriánus rendszer megteremtette a totális nyelvet, az orwelli „Newspeaket” „Az ember fokonyként azonosul a nekiszánt vagy rákényszerített szereppel”, s ez az egyetlen esélye is túlélésének. Túlélésének záloga, hogy visszahódítsa a „hiteles”, az „értékes” nyelvet, elvetve magától a „hivatalos” nyelvet. Kertész továbbmegy, és azt mondja, hogy Auschwitzról nem lehet

Auschwitz előtti nyelven írni „...Az írónak egyetlen célja lehet csupán – folytatja – kivonni magát az itt érvényes nyelvből”, s ami megmaradt a nyelvből, abból kell megalkotni regényfiguráit, a Holocaust túlélőjét, aki „Cioran szavával – már nem tartozik az emberiséghez”. Itt szeretnék idézni egyet Kertész számos paradoxonjaiból: „Minél idegenebb vagyok a nyelvben, annál hitelesebbnek érzem önmagammat és a mondandómat. Szeretek magyarnul írni, mert így jobban érzem az írás lehetetlenségét”. Egy átfogóbb, egyetemesebb gondolattal folytatja. „A Holocaust írója mindenütt és minden nyelven szellemi menekült egyetlen igazi problémát ismerhet csak, az emigrálás problémáját, de jobban teszi, ha emigrálás helyett száműzetést mond, száműzetést az egyetlen igazi hazából, amely sohasem létezett.” Kertész itt nem a saját helyzetéről beszél, hanem az általános emberi alaphelyzetről s félreértik őt, akik minden mondatában magyar vonatkozást látnak, netán „magyargyűlölőnek” gondolják.

Végezetül pár szót szólnék a néhány évvel ezelőtt a hamburgi *Die Zeit*-ben megjelent cikkéről, (*Kié Auschwitz?*), amelyben aggodalommal szemléli, hogyan csúszik ki fokozatosan a túlélők kezéből Auschwitz. Ez lenne az ára annak, hogy a Holocaust bekerüljön az európai vagy inkább a nyugat-európai köztudatba? „A túlélő tehetetlenül szemléli, hogyan forogtatják ki egyetlen vagyonából, a hiteles élményeiből.” Csupán néhány olyan író tud felsorolni Kertész, akik „a Holocaust élményéből valóban világra szóló nagy irodalmat hoztak létre”, s ezzel nem lehet nem egyetérteni. Az „Auschwitz-tagadás” mellett megjelent az „Auschwitz-csaló”, a hiteltelen, hamis ábrázolás, a giccs. S nemcsak Kertésztől ismerjük már a „Holocaust-ipar” fogalmát. Örök kérdés marad: jobb-e, ha a tömegek, számukra fogyasztható színvonalon kapnak betekintést a múlt (vagy jelen) sötét eseményeibe, mintha egyáltalán nem? (Sokáig nem tudtam eldönteni, de mióta megnéztem **Bacsó Péter** filmjét, a *Hamvadó cigarettavéget*, s abban a munkaszolgálatos „karikatúráját”, hajlok afelele, hogy jobb, ha egyáltalán nem.)

Hasonlóan szépprózájához, Kertész esszéi sem könnyű olvasmányok. De a beléjük fektetett munka és energia sokszorosan megtérül. Egy mélyen és eredetien gondolkodó ember fogalmazza meg bennük, szokatlan éleslátással, olykor ki-méletlenül, korunk nagy kérdéseit.

Nehéz az ingatlantól búcsút venni

Október 24-én tartott kuratóriumi ülést a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány

A kuratóriumban több személyi változás is történt, mióta ez év március 21-én **Vályi György** személyében új titkárt választottak. Az elmúlt fél évben lemondott kurátori tisztjéről **Szeszlér Tibor**, a *B'nai B'rith* delegáltja, aki úgy vélte: a Mazsók nem hatékony és nem az Alapító Okiratban lefektetett célokat szolgálja. (Levelét a Szombat ez év októberi számában közöltük – a szerk.) Ugyancsak lemondott posztjáról a pályázatásért felelős **Szenes Iván** (*Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége*) és a pénzügyeket felügyelő **Weisz Péter** (*Mazsihisz*), akiknek feladatait **Kardi Judit** (*Cionista Szövetség*) és **Korányi László** (*Magyar Zsidó Kulturális Egyesület*) vették át.

Az októberi ülésen több, még márciusban felmerült kérdésben sikerült megegyeznie a tagoknak, így a zsidó szervezeteknek nyújtandó anyagi támogatás ügyében is, ami a Magyar Zsidó Kulturális Egyesületnek egymillió, a Ci-

onista Szövetségnek kétfélmillió, a B'nai B'rith-nek félmillió, a Zsidó Ifjúsági Szövetségnek egymillió, a Munkaszolgálatosok Országos Egyesületének kétfélmillió, a Nácizmus Üldözöttei Bizottságának egymillió forintot jelent – már amennyiben elszámolnak a korábban kapott összegekkel. Szintén fél évvel ezelőtt merült fel a hatvan év alatti holocaust-túlélők kárpótlása, akik között most egymillió-háromszázezer forint szétosztásáról döntöttek. Egy másik, most meghozott határozat értelmében a Mazsók nem fizeti ki az elnyert pénzt azon, 2001 előtt jóváhagyott pályázatok esetében, ahol a pályázók nem végezték el a vállalt feladatot vagy adósak maradtak az eddigi elszámolással. A kuratórium ezen kívül, inkább csak formalitásként, jóváhagyta a 2002. évi költségvetést és módosította a titkárnak járó prémiumról szóló tervezetet.

Az érthetőség kedvéért azonban tekintsünk vissza a márciusi események-

re, az új titkár megválasztásának körülményeire és az azt megelőző vitákra is. Vályi György, akit még jogelődje, **Sebes Gábor** vett maga mellé, a maximális pontszámot érte el azon a pályázaton, melyet először három, majd második alkalommal két országos napilapban hirdettek meg. Megválasztásakor a jelenlévő kurátorok szinte mindegyike bizalmat szavazott neki. Fizetését havi 450. 000 forintban állapították meg, ami megegyezik azzal, amit elődje is kapott, csupán az inflációhoz igazították. Ezen túl javasolták még a felsőfokú nyelvvizsgával járó tizenöt százalékos nyelvpótlékot, valamint négyhavi fizetésnek megfelelő prémiumot is. A kurátorok közül többen túl magasnak találták ezt az összeget, noha a pályázók közül Vályi igényelte a legalacsonyabb fizetést. Mivel a nyelvvizsga pályázati követelmény volt, a nyelvpótlék jogosultságában is kételkedtek, Korányi László a prémiumot illetően kétségeinek adott

A kömyék kész mitológia

A Zsidó Nyári Fesztivál keretein belül immár ötödik alkalommal került megrendezésre a zsidó könyvhét, ahol az érdeklődők idén is megismerkedhettek a zsidó könyvkiadókkal és régi-új kiadványaikkal, noha ezúttal elég szerény volt a termés. A Herzl téri könyvsátrak között a kiadók mellett minden évben ott találhatjuk a könyvnapok egyik oszlopos tagjának, a Láng Téka nevű könyvesboltjának a standját, ami gazdag kínálatának köszönhetően, némi túlzással, az egész rendezvényt felöleli. Arról a kötetéről ugyanis, amit itt nem lelünk fel, kár is tovább ábrándoznunk.

A könyvekhez és az olvasáshoz, azt hiszem minden gyűjtőnek számos személyes mániája kapcsolódik, ezek közül csak egyet emelnék ki, melyet

Roland Barthes említ meg, nevezetesen a kölcsönzött és birtokolt könyv közti fontos különbséget, ami sokak szemében komikusnak tűnhet. A könyvbereknek azonban nyilvánvaló, hogy a könyv-fétis rituáléjának a kiválasztás mellett megvásárlásának helye is lényeges eleme. Más azt egy szakboltban lapozgatni, szagolgatni vagy a plázában, a saláta mellé a kosárba dobni. „A könyvnek meg kell adni a tiszteletet, a könyv nem krumpli” – mondja **Rédei Éva** üzletvezető, a könyvárusítással kapcsolatban, és itt el is érkezünk írásunk tulajdonképpeni tárgyához, a könyvesbolthoz, amiből a látszat ellenére meglepően kevés van Budapesten. Könyvárus berkekben azt beszélnek csupán három: a Pont, az Írók

Boltja és a *Láng Téka*. Régi adóságot törlesztünk tehát, amikor végre szót ejtünk e kicsiny, már-már judaisztikai szakboltként működő Pozsonyi úti üzletről, habár az olvasók közül nyilván sokan teszik fel magukban a kérdést: ki ne ismerné? És valóban, ki ne ismerné a Pozsonyi út lakóinak kedvenc könyvesboltját, ahol a vevőkör inkább széles baráti társaság, ahol mindig élénk csevegésbe csöppenünk, mintha egy klubba lépnénk be, és aminek visszatérő vásárlói a repülőtérről egyenesen ide sietnek, mondván, ez a zsidó könyvesbolt. Nem véletlenül. A kömyék kész mitológia, az egyetlen a városban, ahol folyik még valamiféle civil zsidó élet, és ebben nem kis szerepe van a Láng Tékanak. A több mint egy évtize-

hangot, szerinte ugyanis a konkrét cél nélkül megígért prémiumot valójában nem más, mint „*pozapénz*”. Megoldásként azt ajánlotta, hogy jutalmat csak előre meghatározott célok elérése, például az ingatlanokból származó haszon megszabott mértékű emelése esetén adjanak. Javaslátát a kuratórium tagjai októberi ülésükön elfogadták.

Az ingatlanok hasznosítása minden bizonnyal sok fejtörést okoz majd Válynak, aki maga sem látott esélyt e téren a haszon gyors növelésére. (Ennek elmaradása volt márciusban Sebes Gábor leváltásának egyik fő indoka.) A legtöbb ingatlan, állapota miatt kiadhatatlanná vált, felújításukra nincs pénz. Bérloket pedig amúgy is nehéz szerezni a számtalan új irodaházat kínáló piacon. Azokban az ingatlanokban, melyek jelenleg is ki vannak adva, (ilyen a Mária utcai épület egy része vagy a badacsonyi ingatlan), a bérlok magukra vállalták a felújítás költségeit, amelyet azután „*lelakhatnak*”. Ez a konstrukció nem volna olyan rossz, ám a Tüköry utcában lévő megüresedett épület esetében a komolyan érdeklődő Miniszterelnöki Hivatal még a szükséges felújítás költségeit is túlságosan magasnak tartotta. Hasonló a helyzet a Bajza utcában is, ahol harmincmillió forintot kéne áldozni arra, hogy az érdeklődők bérbé vegyék az ingatlant. Amióta az állam-

polgári biztosok hivatala elköltözött a Reviczky utcából, az a ház is üresen áll, de természetesen az őrzésre, a fűtésre és a mostani állapot fenntartására fordított összegek tetemesek.

Ezeket az ingatlanokat a Közalapítvány alakulásakor kapta az államtól, így – mint egy határozat ki is mondja – az eladott ingatlanokból származó hasznot csak a meglévők rekonstrukciójára, újabbak vásárlására lehet fordítani, vagy állampapírokba lehet fektetni. Ennek ellenére senki nem akar megválni tőlük, noha – mint Korányi László elmondta – egyik sem kötődik a zsidósághoz, hiszen nem visszacapott, hanem adományozott épületekről van szó. Az eladás kérdésének fölvetését általában hosszas huzavona követi, majd a kuratórium határozatképtelené válik az épp távozók miatt. Ez alkalommal mégis több határozatot sikerült hozni ez ügyben: a korábban értékesített Orgona utcai ingatlant a 220 milliós limitált ár helyett 241 millióért sikerült eladni, ám a tizennyolc százalékos vállalkozási nyereségadó némileg csökkentette ezt az összeget. Korányi László éppen ezért kezdeményezte, hogy a Mazsók egyedi elbírálás alá essen a legutóbbi ülésen több javaslat is felvetődött az Orgona utcai ingatlanból származó, jelenleg értékpapírokban lévő pénz felhasználására: az egyik a Kos-

suth mozi megvásárlása volt, amit ezután az *Intercom* venne bérbe tíz évre. Az épület azonban túl drága, az *Intercom* évi harmincmilliósi bérleti díja pedig túl alacsonynak bizonyult, a javaslatot tehát elvetették. A Tüköry és Bajza utcai épületek bérbeadáshoz szükséges renoválás előkészítésével Vályi Györgyöt bízták meg, az utóbbi iránt ugyanis a *Kisebbségi Hivatal* érdeklődött. Komolyabb nyereséget termelő épület csupán egy van: a Várban működő *Burg Hotel*.

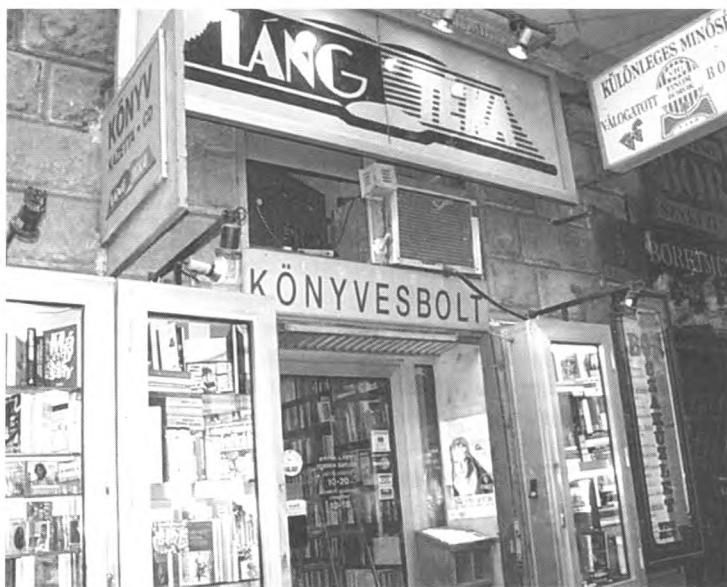
Visszatérve néhány mondat erejéig a márciusi ülésre, érdemes megjegyezni, hogy az Szmsz (szervezeti és működési szabályzat) és az ügyrend módosítására tett javaslatokkal megpróbálták tisztázni azokat a pontokat, melyek alapot adtak Sebes Gábor menesztéséhez. Ám a titkár utazásokkal járó kötelezettségeit és nyilatkozattétellel kapcsolatos jogait nem sikerült rendezni. Az az elképzelés, mely szerint sajtótájékoztatót csak a kuratórium élén állók tarthatnak, gyakorlati kérdésekben viszont a titkár is nyilatkozhat, nem segít a helyzeten, a felelősség megállapítása vitás kérdésekben ugyanis továbbra is nehézségekbe ütközik.

A gyakoribb ülésezésről szóló márciusi javaslat pedig továbbra is javaslat maradt.

Cs. M.

de alakult, eleinte könyvkiadással is foglalkozó első maszek könyvesbolt alapítóinak egyik célkitűzése az volt – aminek bátran mondhatjuk, sikerült megfelelnie –, hogy az általános könyvkinálalon túl, a zsidó tárgyú könyvek szinte teljes választéka megtalálható, vagy külföldi kiadványok esetén, rendelés útján, gyorsan beszerezhető legyen.

Könyvesboltba nem csak vásárolni járunk, olykor csak elnézegetjük a zsúfolt kirakatszekrényeket, vagy véges anyagi készleteinken búsulva és a bőség zavarában tobzódva, fellapozzuk az újonnan megjelent könyveket, jobb esetben meg **Borges**hez hasonlóan csak

azon szomorkodunk, milyen kár, hogy nem vihetjük haza, mert otthon már van egy példányunk. Meg még valami másért is, és ez az a bizonyos atmosz-

féra, ami megmagyarázhatja, miért van Budapestnek csak három könyvesboltja. Az itt dolgozók ugyanis tudják, hogy ez a szakma a könyv szeretetéről szól. Szenvédélyről és szakértelemről.

Rédei Éva egyik legújabb büszkesége, a náluk is árusított *In the Land of Hagar* című, a magyarországi zsidóság történelmét feldolgozó, eddig csak idegen nyelveken olvasható, gazdagon illusztrált kötet. Talán egy évtizedek múlva irt hasonló műben már a

Láng Téka is helyet kap. Az ilyen szigektől úgy érzem, hogy mégiscsak élhető ez a város.

Csáki Márton

Esztertáska

Előző számunkban a női irodalom sajátosságairól beszélgettünk, ezúttal azt tudakoljuk nyelvész beszélgetőtársunktól, hogy valóban másképpen kommunikálunk-e mi nők, mint a férfiak. Folyton utazó Esztertársunk ezúttal Mexico City-ben járt, és az ottani zsidó közösség életéről tudósít. Ne mulasszanak el rákattintani a web oldalunkra sem, ahol nemcsak cikkeinket olvashatják, de értesülhetnek leendő rendezvényeinkről is.

Pécsi Katalin

esztertaska@freemail.hu

www.nextwave.hu/esztertaska

A női kultúra más, mint a férfikultúra, avagy mit tud a feminista nyelvtudomány?

**LOUISE VASVARI NYELVÉSSZEL, A STONY BROOK UNIVERSITY
PROFESSZORÁVAL BESZÉLGET PÉCSI KATALIN**

Louise O. Vasvari a New York-i Stony Brook University professzora-ként kurzusokat vezet nyaranta a budapesti Közép-Európai Egyetemen, a gender studies – társadalmi

Nemek – és a kommunikáció témaköréből. Az utóbbi években egyre többet időzik Budapesten: nemcsak lakása, hanem népszerű „szalonja” is van a Zoltán utcában. Kisebbséginek lenni jól – állítja beszélgetőpartnerem, akit a Nagymező utca egyik kocsmájában üldögélve a kétlakiságáról, a „másságáról” és a feminizmusról faggatok.

– Beszéljünk először az identitásodról. Mit mondasz legelsőként magadról, amikor új társaságban bemutatkozol?

– Azt, hogy magyar vagyok. (Nevet). Mert többnyire a nagyvilágban történik a bemutatkozás, és nem Magyarországon. Aztán: hogy professzor és nő. Be kell vallanom: a nagyvilágban magyar vagyok – inkább, mint zsidó. A magyar voltom azt jelenti Amerikában, hogy „other”: más, mint a többiek. (A férjem valóókaik között ez szerepelt az első helyen!). Aztán – és ez összefügg az előzővel – : mindenütt liminális, azaz mindenhol „a másik” vagyok. Úgy érzem, a magyarok zsidónak tekintenek, az amerikaiak magyarnak – mindenhol más vagyok, mint a többség.

– Hogy derül ki itt, Magyarországon, hogy zsidó vagy?

– Előbb-utóbb mindig kiderül – bár kevésbé talán, mint ott, New York-ban. Mert ott az az értelmiségi társaság, akikkel együtt vagyok – nem a kinti magyarok, hanem például az egyetemi kollégáim – 80%-ban zsidók. Persze nem mindenhol vannak jelen ilyen jelentős arányban, de a New York-i állami egyetemeken igen.

– Van ebben különbség a férfi és a női oktatók között?

– Talán a nők között még nagyobb a zsidók aránya. Mivel a nőknek nehezebb az egyetemi hierarchiába bekerülniük, a zsidó nőknek nagyobb esélyük. A zsidó nő pályázók nagyobb valószínűséggel jönnek olyan családból, ahol fontos érték volt a tudás.

– Volt-e a családotban minta arra, hogy egy nő nagy karriert épít, mint Te? Vagy egyáltalán: volt-e valaki női ágon, aki a tudománynak szentelte volna magát?

– Nem, egyáltalán nem. Sok zsidó családban előfordul pedig, hogy a mama vagy a nagymama orvos volt vagy fogorvos, professzor persze nem nagyon lehetett! Annyiból mégis, hogy a nagyanyám például, a zsidó ágon, diplomás volt, noha kilencgyerekes családban nőtt fel. A dédnagyanyámnak kalaposzülete volt, és az összes gyereket taníttat-

ta, mind diplomás lett! A férfiak többnyire orvosok voltak, a lányok pedig tanárnők, tanítónők. A nagyanyámnak, aki ezernyolcszázhetven valahányban született, tanári diplomája volt, persze sohasem dolgozott: férjhez ment, gyerekeket szült. De az akkori átlaghoz képest nagy tudású nő volt. A nem zsidó anyám például az anyósához képest „tanulatlan” számított: ő még csak középiskolai végzettséget se szerzett. Bár a rokonaim többnyire diplomások: én lettem elsőként elismert kutató és professzor a családomban.

– Érezted-e bármikor a pályádon, hogy hátrányban vagy amiatt, hogy nőnek születted?

– Igen, mindig. Annál erősebben, minél magasabbra kerültem. Amikor még fiatal voltam, a férfi kollégák könnyebben támogattak: szívesen egyengetik egy pályakezdő, szép nő útját. Később azonban, amikor már hatalomhoz jutottam, a férfi pályatársak nagyon ellenségesek lettek. Nem bírták elviselni, hogy úgymond hatalmi helyzetbe kerültem, nő létemre. Aztán egy idő után az egyetemi karrierem el is akad: ezt nevezik a gender irodalom kifejezésével „üvegplafonnak”: hiába kiugróan jó egy nő teljesítménye, a munkahelyén a hierarchiában nem jut magasabbra, egy „láthatatlan plafon” miatt. Így történt velem is az egyetemen. Külön érdekes dolog, hogy az üvegplafon magassága aszerint alakul, hogy a magasabb beosztásra pályázó nő mennyire „fenyegető” a férfiakra nézve. A déli akcentussal – brit angolul vagy dél-afrikai angol akcentussal – beszélő nőket például magasabb posztig engedik, mert nem kell tőlük annyira tartani, mint például az „agresszívabbnak” számító zsidó amerikaiaktól. Én a saját egyetememen hamar teljes állású, kinevezett professzor lettem, ez tény. De minden publikációm és akadémiai sikerem ellenére, egy igazán neves egyetem, igazán jó állását sosem kaptam meg. Az utolsó fordulóban mindig elutasítottak. Persze utána tíz évvel már másképpen alakult a női oktatók és kutatók sorsa. Én ugyanis az egyetemen a legelső két-három nő között vagyok, akik a saját erejükből – és nem egy tekintélyes, jóval idősebb férj révén – futottak be egyetemi karriert. A minta mindig nagyon fontos – a nálam fiatalabbaknak már sokkal könnyebb, mert ők kitaposott úton haladhatnak.

– Lujzi, miért lettél feminista? Hogyan jutottál el a gender studies-tól a feminizmusig?

– Abból a szempontból mindig is az voltam, hogy már gyerekkoromtól tudtam, én mindenek előtt karriert akarok. Mindig is független akartam lenni, önálló – ehhez persze az emigráció is hozzájárult. Nem szerettem Amerikát, nem akartam „átlagos” lenni – olyan, mint mindenki más. Úgy éreztem, a magánélet boldogsága nem elég nekem. Aztán a hetvenes években találkoztam a feminizmus jelszavával. Amikor 1973-ban az egyetemre kerültem, minden kollégám férfi volt. Stony Brook-ban az első, úgymond feminista csoportok olyan nőkől alakultak, akik „csak” feleségek voltak, és azért harcoltak, hogy a férfiak is takarítsanak, vagy önállósulási vágyból otthagyták a férjeiket. Bevallom, ezekkel a nőkkel én az égvilágon semmi közöséget nem éreztem – egészen más volt a helyzetünk. A mindennapi feminizmus kérdéseinél, a női önbizalom-erősítő csoportoknál és a mozgalmi jellegű akcióknál, tüntetéseknél engem mindig sokkal jobban izgattak a szakmai kérdések: pl. hogy *hogyan mutatják be a nőket az irodalmi művekben. Az akadémiai életben tapasztalható férfitöbbség problémája* érdekelt, meg a tágabb szakmában, a filológiában felmerülő témák. Amikor ilyen gondolatokkal találkoztam kb. 25 évvel ezelőtt, hogy kénytelen vagyok-e olvasóként „elférfiasodni”, és élvezni a makrancos nőfeldolgozások „humorát”, mindjárt felfogtam, hogy mennyire helyénvaló ez a megközelítés. Tehát ezen a szalon lettem feminista, nem a magánéletemben. Ebből a szempontból éppen fordított utat jártam be, mint a legtöbb nő.

– Mit jelent a feminizmus a tudományban? Tematikus megközelítés? Vagy inkább kérdésfelvetés? Esetleg nézőpont?

– Mindegyik. Egy elméleti és módszertani megközelítés, ami lehetővé teszi, hogy új kérdéseket tegyünk fel. Nem a válasz, a kérdés a lényeg. Rossz kérdésekre nem kaphatunk érvényes válaszokat. A feminizmussal új kérdéseket teszünk fel, új dolgokat látunk meg. Maradjunk a többször említett példánknál, a makrancos nőnél. A téma az arab folklórtól kezdve Shakespeare-ig vissza-visszatér, és tanulmányok ezreit írták róla, főleg persze Shakespeare kapcsán. De azt a kérdést, hogy *miért vicces az, ha egy feleséget agyonver a férje*, eddig egyik irodalmár se tette fel.

– A szakmádon, a nyelvészetben belül hogyan vezetett az utad a feminizmus-hoz?

– Nehezen. Nem egyetlen lépés volt. A folklórban fellelhető szexualitást elemeztem először, majd azt, hogy *hogyan ábrázolják a nőket a középkori irodalomban. Hogy fellelhető-e a női hang az anonym költészetben. Az eposz mindig férfi diskurzus, a lírai költészet viszont kezdetben női hangon íródott. Érdekes módon Sapphó – ő az első költő, akinek neve volt – műveinek nagy része elvesztett, illetve a férfi költők a későbbiekben átvették és átírták a sorait. Vagyis a női költészetet már a kezdet kezdetén elnyomták. Mind a szexualitás, mind a női hang kérdése irodalmi és nyelvész-*

ti kérdés is egyben. Ez az interdiszciplináris kutatási irány volt az első lépés. Körülbelül húsz évvel ezelőtt merült fel először, hogy a gender – a társadalmi nem – nyelvészetiileg is megragadható.

– Hogyan? Mivel foglalkozik tulajdonképpen a feminista nyelvészet?

– A szociolingvisztika mindig is érdekelt. Az, hogy *hogyan használjuk a nyelvet. A folklórban a férfiak írnak a nőről: miért vicces téma például már vagy ezer éve a makrancos feleség, akit a férjnek többé-kevésbé agyon kell vernie ahhoz, hogy kezelhetővé váljon?! Ezek a történetek kifejezetten a férfiaknak szólnak. Innen jutottam el a nyelvészet nem megközelítéséig* – erről tartok most előadást Budapesten a CEU-n, New York-

ban pedig az N.Y.U.-n.¹ A nemtani (gender) téma nemcsak a nőkről szól, ám természetesen feminista megközelítésben vizsgálom a témát. A feminizmus gyerekbetegsége volt, hogy kezdetben mindig csak a nőket vizsgálták. Ma már tudjuk jól, hogy bármilyen témát nézhetünk a feminizmus szemüvegével. Húsz éve még azt vizsgáltuk, hogy a nők megszólításában – a becenévben, a tegezésben stb. – hogyan ragadható meg a férfiaknak az a törekvése, hogy csökkentsék a női beszélőpartner jelentőségét.

– Mint amikor pl. nyugodtan leácnak lehet szólítani a titkárnőt és a professzor-asszonyt egyaránt, míg az igazgatót vagy professzort csakis „úrnak”?

– Pontosan. Egy másik érdekes kutatásban azt figyelték meg, hogy a férfi/női orvosok *hogyan beszélgettek a betegeikkel*. Kívül elégedettebbek vajon a páciensek? Mennyi lehetőséget kap a beteg, hogy beleszóljon az „orvos beszédébe”? Kérdezhet-e? Javasolhat-e? Az eredmények azt mutatják, hogy a férfi orvosok hajlamosabbak uralkodni a betegeiken, nem engedik őket szóhoz jutni. A betegek a női orvossal viszont gyakran úgy beszélnek, hogy érezhető, nem veszik őket komolyan. Ezek a vizsgálatok nemcsak nyelvészetiileg érdekesek, hanem társadalmi szempontból is.

Azt is vizsgáltuk, hogy a nők *hogyan beszélnek egymás közt a privát életükben*. Aztán azt, hogy a férfiak és nők milyen párbeszédet folytatnak egymással: a férfi *hogyan használja a hatalmát a nőkkel szemben azzal is, ahogyan beszél, avagy nem beszél* (pl. nem hagyja szóhoz jutni a nőt, illetve egyszerűen nem válaszol bizonyos kérdéseire, megjegyzéseire).

Ma már viszont azt is nézzük – és ez a legérdekesebb új kutatási téma feminista szemszögből –, hogy a férfiak *egymás között hogyan viselkednek. A nyelven át megragadható társadalmi viszonyokat vizsgáljuk*, ez a feminista nyelvtudomány új témája és nézőpontja. Felveszünk például magnóra egy beszélgetést, és megfigyeljük, hogy melyik témák térek vissza vagy uralkodnak, mennyi ideig tartott egy-egy megszólalás, ki szólt közbe stb.

Ha mindezek jelentését próbáljuk értelmezni, két fontos kérdésre bukkanunk. Az egyik így hangzik: *vajon két külön kultúra él egymás mellett? A női kultúra más lenne, mint a férfikultúra?* A másik: lehet, hogy a férfi és női beszéd különbözősége esetleg a hatalom függ-

vénye? A férfiak uralkodnak a nőkön (nem adnak több pénzt a feleségüknek, nem engedik jobb álláshoz jutni a kolléganőket) vajon a beszédük is ezt a hatalmi helyzetet fejezi ki? Szerintem mindkét kérdés helyénvaló – jelenleg azonban az utóbbit tartom igazabbnak. Érdekes kutatási terület a magán- és a közszféra összehasonlítása. Felvesszük pl. magnóra, hogy hogyan beszélget otthon, a nappaliban vagy a konyhában a férj és a feleség. Régen azt gondolták, hogy a nőket azért se lehet komolyan venni, mert állandóan kérdezősködnék. A magnófelvételtől viszont az derül ki a nyelvész számára, hogy a feleség azért kérdezett viszonylag sokat, mert a férj nem válaszolt! A nő látszólag sok tartalmatlan, fölöslegesnek látszó kérdést tesz fel: „Mit ebédeltél?” „Hogy tetszik az új függöny?” stb. Ezeknek az az értelmük, hogy mivel konkrétak, muszáj rájuk válaszolni valamit. A látszólag felesleges kérdésnek tehát az a funkciója, hogy továbbvigye a beszélgetést, azaz fenntartsa a kommunikációt.

– Hogy bírunk együtt élni, nők és férfiak, ha ennyire különbözőek vagyunk?

– Elképzelhető, hogy a posztmodern életben már nem nagyon tudunk. Hogy ezért válunk el. Bár a régi időkben, amikor még nem volt ennyi válás, hogyan is történt? A nagyanyaink idején például az emberek még nagyobb családokban éltek együtt: a nagymamám az ideje javát a nővéreivel, unokahúgaival, nagynénjeivel stb. töltötte, vagyis a magánélete többnyire nők társaságában zajlott. Amikor azonban a család nukleárisra alakult, és a házasság alapja a romantikus szerelem lett, a nők már azt is elvárták el a férjüktől, hogy egyben a legjobb barátjuk is legyen. Akkor a család már nem működött. Ebből a szempontból nézve a férfi és a nő tényleg két külön kultúrában él.

Egy másik vád a nőkkel szemben, hogy imádnak „pletykálkodni”. Igaz ez? Attól függ, honnan nézzük. A nők a beszélgetés közben intimítást teremtenek egymás közt, és megerősítik a barátságukat. Az, hogy a nők kibeszélnék más embereket, egészen más jelent, mint a férfiak esetében. A férfiaknál előfordul, hogy összejönnek, de egyáltalán nem beszélgetnek egymással. Vagy az egyikük „előad”, a többi meg csak hallgatja. A privát viszony egész másképpen alakul náluk. Nézzük meg, mi történik a nőkkel és a férfiakkal a nyilvános életben! Mi történik a nőkkel, ha mégiscsak megkapják az áhított állást?

– Elférriasodnak? A női vezetőkön gyakran úgy látom.

– Előfordul. Japánban például a nőknek máshogy kell beszélniük, mint a férfiaknak. A családban ez megszokott, mert ez a hagyomány. De mi történik, ha a nő például vezető pozícióba kerül? Beszéljen továbbra is úgy, mint egy nő? Vagy váltson férfiasra? Akármelyik lehetőséget választja is, „túl” férfiasnak vagy nőiesnek fog tűnni, vagyis elégedetlenség lesz vele a férfi beosztottjai. A harmadik megoldás: angolul beszél, hogy „semleges” maradjon...

– Érdekes dolgot említettél a beszélgetésünk elején: azt, hogy az amerikai társadalom bizonyos női beszédmódokat – hangsúlyokat, akcentusokat – agresszívnek tart. És ráadásul ezt az „agresszívabb” női stílust a zsidó nőkhez köti.

– Igen, ez roppant érdekes. Ráadásul nők esetében nehezebben tudják az akcentust vagy a szókincset behatárolni. Az érzékelhető csupán, hogy ez vagy az a nő: más. Vagy leszbikus, vagy zsidó.

– Mi a közös e két női csoportban?

– Az, hogy mindkét csoportba tartozók az amerikai átlaghoz képest agresszívebben, vagy csupán határozottabban és magabiztosabban beszélnek.

– Nem a liberális értelmiségiekre jellemző inkább ez a beszédstílus, férfiakra és nőkre egyaránt?

– De, nyilvánvalóan. Az említett vizsgálat azonban a nőkről szólt, és aki „férfiasan” beszélt, arról kiderült utóbb, hogy történetesen zsidó. Feltehetően egyben értelmiségi is volt az a nő, aki ebbe a csoportba bekerült – a zsidó háziasszonyokra nyilván nem jellemző az „agresszív”, másképp fogalmazva: asszertív beszédmód.²

– Megragadható-e nyelvészeti módzerekkel a „zsidó apa” sajátossága is? Pszichológiai tanulmányokból, filmekből és a szépirodalomból egyaránt ismerjük a meleg, megengedő, odafigyelő azaz szinte „nőies” férfi típusát...

– A típust jól ismerem a nyelvészetben viszont még nem foglalkoztak vele. Jó ötlet! Javasolni fogom egyik tanítványomnak! Lehet, hogy a „zsidó apa” többet beszélget a gyerekével? Többet kérdez tőle? Inkább meghallgatja? Az izraeli családokat már vizsgálták, egy ilyen tanulmányról tudok. Azt hasonlították össze, hogy az izraeli és az amerikai családban az apa mennyire viselkedik „főnökként”. Szóhoz jutnak-e a közös együttléteknél a családtagok, sőt: hogy

egyszerre beszél-e mindenki, ahogy a „tipikus” zsidó családokban szokás. De ennek a vizsgálat nem az apára koncentrált, hanem az egész családra együtt. Jól ismerem a saját családomból is a kontrasztot: milyen volt a keresztény rokonoknál vendégségben lenni, és milyen a zsidóknál. Az egyik helyen mindenki illedelmesen társalog, a másikon egymás szavába vágva, felhevülten ordítanak... A kontrasztot remekül ábrázolja néhány film és regény is: Philip Roth például nagyon hitelesen mutatja be, hogy milyennek látja és hallja a keresztény család társalgását a közjük csöppent zsidó vendég. Emlékszem, hogy az anyósom házában, egy emelettel följebb, két zsidó öregasszony lakott. Amikor a férjemmel látogatába mentünk hétvégén, mindig hallottuk a kiabálásukat. Egy darabig nem értettem, mi zajlik, aztán rájöttem, hogy semmi különös: csak hozzájuk is látogatók érkeztek...

– Lujzi, térjünk vissza a beszélgetésünk kezdő kérdésköréhez. Ha lehetne, megváltoztatnád az identitásod valamelyik elemét?

– Nem. Nő igazán sokkal szívesebben vagyok, mint férfi! (Nevet) A legtöbb nő érzékenyebb, törődőbb. A férfiaknak sok szempontból könnyebb persze, de sok szempontból meg nehéz: a férfiaságukkal például annyi bajuk van. Sosem vágytam rá, hogy férfi legyek! Zsidónak lenni meg ugyanolyan érdekes, mint magyarként élni Amerikában. Kisebbségnek lenni jó – és én duplán kisebbségbe tartozom, ráadásul nem is itt élek. Ennek a hámas „másságnak” rengeteg hátránya, de előnye is van. A kisebbségi lét láthatóbb: a próbálkozásainkra jobban odafigyel a világ. Mindenhol „más” vagyok, kívülálló, de mennyivel érdekesebb így az életem! Egy tálib nőre persze ez nem vonatkozik, a nyugati világban azonban a női lét izgalmasabb. Nőként, zsidóként és magyarként egész biztosan többet értek meg az életből.

1 (New York University, az egyik legrangosabb állami egyetem az Államokban – P.K.)

2 Érdekes illusztráció a témához: részt vettem Louise Vasvari professzor legutóbbi nyári kurzusán, a CEU-n. Az utolsó napon a résztvevők értékelték az előadássorozatot. Egyes kelet-európai ösztöndíjasok a tananyag újdonsága és a tanáruk élvezetes előadói stílusa ellenére lepontozták némileg a kurzusvezetőt, mondván, hogy „túl férfiasan” beszél: azaz túl hangos és túl magabiztos a beszéde. – P.K.

Viva Eszterek!

A mexikói zsidó nők helyzete

Ülök Mexikó City belvárosában két zsidó női aktivistával, két háztömbre attól a kocsmától, ahol *Pancho Villa*, az 1910-es mexikói forradalom egyik legendás, majd merénylet áldozatául esett szabadság hőse örömeiben (vagy a túlzott tequila fogyasztása miatt) háromszor a plafonba lőtt. Ez a máig gondosan őrzött három lyuk itt kötelező turisztikai látványosság.

A másik irányba indulva, két háztömbre található Mexikó első mozija, melyet nem meglepő módon, a Mexikóba az 1910-es évektől nagyobb számban érkező zsidók egyike alapított. E két kultúra találkozásánál él a négy zsidó közösség: az askenázi, a szefárd, az aleppói és a damaszkuszi közösség. Számuk ma mintegy negyvenezer, és a négy különböző hagyományt megőrizve, de politikailag együttműködve élnek – főleg Mexico Cityben. A négy zsidó közösség között ugyanakkor nagyok a különbségek. Ahogy *Deborah Roitman* elmondta: az askenázik hozták meg a forradalmi szellemet Mexikóba, a másik három közösség viszont megmaradt hagyományosabbnak (azaz egy hagyományos mexikói társadalmi keretbe ágyazódva): hiszen a nők vagy inkább lányok itt 14-16 évesen férjhez mennek és gyereket szülnek.

Nagyon ritka a vegyes házasság. A Mexico Cityben élő román barátnémnak, aki történetesen egy mexikói zsidó apukától szült gyereket, semmi esélye sincs arra, hogy a jó hírű zsidó oktatási intézménybe járassa fiát, akit a szintén forradalmár *Zapatáról*, Emiliónak neveztek el. A zsidó közösség így éri el, hogy az asszimiláció sokkal kisebb arányú, mint mondjuk Argentínában, ahol harminc éve félmillió zsidó élt, ám mostanra a gazdasági válság a katonai diktatúra meg az Izraelbe történő kivándorlás miatt jó, ha kétszázezren maradtak. Mert hát a legfontosabb identitást megőrző intézmény az iskola. A zsidó iskolák ún. általános iskolák, tehát nincs úgy különválasztva a zsidó vallásos oktatás a „rendes” oktatástól, mint például Amerikában.

Frida Staropolsky elmondta, hogy mára már a tanárok 95%-a nő, és ez különleges kérdéseket vet fel. Frida a *Judaiztikai Akadémia* képzési igazgatója, ami a tanárképző főiskolának felel meg: ennek az intézménynek kötelessége gon-

doskodni az összes gyerek oktatását biztosító tanárok képzéséről. A szülők 90%-a zsidó magániskolákban taníttatja a gyereket, akik aztán 18 évesen kikerülve a védett gettóból, először szembesülnek azzal, hogy létezik egy másik Mexikó. Pontosabban nem is azzal – mondta **Deborah Roitman**, a mexikói zsidó identitás kutatója, hanem azzal, hogy léteznek más mexikói gettók is: mint a francia vagy a spanyol. Ezek a közösségek szintén a drága magánegyetemekre jártatják

Deborah Roitman és Frida Staropolsky

már felerdült gyerekeiket. A zsidó közösség fiataljai a „másik Mexikó”, a bennszülött lakosság nyomorával ritkán szembesülnek. „Én fehérbőrű vagyok” – mondja Deborah, és ez már kiváltság az etnikai, faji határoktól mélyen megosztott Mexikóban.

Deborah hangsúlyozta, mennyire fontos Frida küzdelme, hogy egységesítse és az állam által elfogadottá tegye a tanárképzést. Ez az átalakulás nem megy minden feszültség nélkül. Eddig a zsidó iskola tanárai semmilyen szervezett képzésben nem részesültek, viszont ha az állammal el akarják ismertetni a munkájukat, akkor bizony meg kell határozni az átadandó tudásanyagot és a követelményeket – ennek minden politikai következményeit elfogadva.

Amikor Debra az egyetem után visszatért Izraelből Mexikóba, rögtön megkér-

ték, hogy tanítson az egyik iskolában, elvégre tud héberül. Azzal utasította vissza a felkérést, hogy ő történetesen *szociológus* és nem tanár. De ez sokakat nem zavar. Mint elmesélte, szomszédja, aki fogorvosnő, szeretett volna a gyerekszülések után valamilyen állást találni, – a jólkereső férj mellett pénzre nem volt igazán szüksége – , így aztán elment a zsidó iskolába tanítani. Míg a gyerekei iskolában voltak, ő is dolgozott. Tette már azért is, mert más „társadalmilag elfogadott” munkalehetősége nincsen.

Az elmúlt tíz évben a zsidó közösség élete megváltozott: „Csak követjük mi is a világ változását!” – mondta Frida. Valóban, épült az iskolák és a zsinagóga mel-

lé sportcentrum, kábítószeresek rehabilitációs központja, a házasságon belüli erőszaknak áldozatul esett zsidó nők számára otthon, sőt még a zsidó homoszexuális férfiak is kaptak egy klubot. „Eddig tettettük, hogy ezek a kérdések minket nem érintenek, pedig hát eddig is jelen voltak” – mosolyog Debra.

Nagyon erős az anticionizmus Mexikóban, mondja Debra. Amikor az intifáda

újra kezdődött, a nők elhatározták, hogy szolidaritási gyűlést rendeznek az izraeli követség előtt. A vezetés azonban nem támogatta az ötletet, mondván, hogy nem kell kimenni a falakon kívülre, így a gyűlést végül a saját sportcsarnokukban rendezték meg. „Ez egy nagyon latin-amerikai politizálási mód, amelyben persze felismerhető a diaszpórazsidók paranoiás gondolkodása is” – magyarázza Debra. „Az a lényeg, hogy láthatatlanul, a háttérben kell maradnunk”. De ők nem hagyták magukat lebeszélni, és ettől kezdve egy hónapig, minden áldott délután harmincan kimentek a követség elé tüntetni. Ennek az akciónak csak az esős évszak beköszönte vetett véget, mikor is a követ a saját szolidaritását kimutatva, kiment esernyőkkel a trópusi esőben ácsorgó nőkhez – akik ezzel befejezettnek tekintették az akciót. Mert jobb azt belátni, hogy a trópusokon esős évszakokban nem történnek forradalmak, még akkor se, ha nők csinálnák.

Pető Andrea

Emlékezés az örmény holocaustra

Jereván, Örményország időrendben tizenkettedik fővárosa felé repülve elhatároztam, hogy megnézem, hogyan emlékeznek a mai Örményország lakói a huszadik század első népirtására. Sok a párhuzam a zsidó és az örmény történelem között, nemcsak **Hitler** hírhedt, a Soá jelentőségét lekicsinyló mondata utal közös sorsra. Örményország jellegzetessége, hogy a lakosság többsége a diaszpórában él, akik most, a béke beköszöntével nagy beruházásokba kezdtek az anyaországban. A diaszpóra anyagi segítségére nagy szükség is van a Karabahért az azeriekkel folytatott véres háború után. Az utak mellett látható, a harcokban elesett marcona, szakállas férfiak emlékművei jelzik, hogy harcias erényeket, az önfeláldozást államilag is megbecsülik. A háború során, Örményország négy évig blokád alatt volt, mert a környező országok egy dologban értek egyet, hogy az Örményországba vezető utakat el kell zárni. Így mindent légi úton szállítottak az országba, és nem volt elektromos ellátás sem, csak a kórházakban, néhány órára. A Jerevánhoz legközelebb nyitvatartó örmény történeti kiállítás feltehetően a budapesti *Károlyi Palotában* van, mert az örmény főváros minden múzeuma a jól megérdemelt felújítás miatt zárva van. Örményország a legjobb úton halad afelé, hogy érintetlen természeti szépségei miatt turistaparadicsommá varázsolják a franciák, akik már a múltan híres konyagyártást is felügyelik.

Az örmény egyház, mely i.sz. 387-től a legrégebbi keresztény ország államegyháza, az iráni, bizánci, majd a török és orosz birodalom között próbált lavírozni a túlélés érdekében. Elsősorban a vallással és a kultúrával próbálta fenntartani az örmények identitását. Az örmény pátriárka 1912-ben készségesen összeállította a Török Birodalom területén megtalálható örmény műemlékek jegyzékét, remélve, hogy így elnyeri azok hivatalos állami mű-

emlékvédelmét. E helyett, 1915-ben a helyi török katonai parancsnok központi utasításra ezen listák alapján indultak a műemlékek megsemmisítésére és a 2200 helyszínt, illetve épületet-tárgyat tartalmazó listából 2150-et pusztítottak el, vagy rongáltak meg. Ami akkor nem semmisült meg, azt később az 1923-as ifjú török állam „rekonstrukció” címén elpusztította, és a földrajzi neveket átnevezte azzal a céllal, hogy eltüntesse az örmények „történetileg bizonyítható” jelenlétét Kelet Anatóliából. Itt érkeztünk el a történeti emlékezet kulcskérdéséhez, mit jelent az, hogy „történetileg bizonyítható jelenlét”? Örményországban a népirtás történetével csak a legritkább esetben foglalkoznak történészek, inkább antropológusok és néprajzosok. Mert ahogy egyikük, a nemzetközileg is ismert Törökország-szakértő **Ruben Safrastyan** nekem elmondta: *„a népirtás nem a múltté, még ma is keresik hozzátartozóikat a szétszakított családok. Híába akarják a párbeszédet a törökök azzal, hogy ne bolygassuk a múltat, ami volt, elmúlt. Hogy multhatna el az, aminek a létét a törökök tagadják?”* A mai Törökország hivatalos politikáját meghatározza, hogy tagadják az örmény népirtás tényét. *„A törökök nem a németek, sose fogják elismerni”* – mondta **Arteshes Emin** antro-

pológus, aki az 1990-es évek elején a diaszpóra megbízásából 65 túlélő visszaemlékezését vette fel videóra. Az örmény történészek többsége még mindig az írott dokumentumot tekintik hivatalos bizonyítéknak. Ez nehezen tartható álláspont, mert az örmény szakemberek nem is remélhetnek bebocsátást török állami levéltárakba. A történelem tankönyvek a modern török történelemírást meghatározó alapító mítosza szerint hallgatnak arról, hogy 1923-ben, **Kemal Atatürk** vezetésével nem új korszak kezdődött, hanem bizony a régi folytatódott. S talán azért választották Atatürkot a törökök atyjának, mert az ifjútörök államalapító katonai elitcsoportból neki egyedül nem volt közvetlen köze az örmény népirtáshoz. Az első örmény népirtást 1894-1896-ban még a szultán rendelte el: ez akkor 300 000 örmény legyilkolását jelentette, ebben a számban benne foglaltatik az az 1200 értelmiségi, akít a birodalom fővárosából hurcoltak el. Az ifjútörökök, akik – miközben a szultán ellen szervezték katonai puccsukat – régebben sokszor kaptak segítséget, pénzt és menedéket az örményektől, már nem ilyen kisszerű módszerekkel dolgoztak. 1915 tavaszán a keresztény örmény férfiakat munkaszolgálatra hívták be, s ott szisztematikusan megölték őket. Az otthon maradtak

Egy leányiskola hallgatói a századfordulón. Kép a jereváni múzeumból.

esetében a férfiakat és a nőket külön választva koncentrációs táborokba hajtották a sivatagba, ahol éhen haltak, majd javaikat elkobozták. **Taalat**, a török belügyminiszter 1915. augusztus 31-én büszkén jelentette ki, hogy „az örmény kérdést megoldották”, és ez az állami parancsra a tisztségviselőkkel végrehajtott népirtás jelentett.

Az örmény népirtás áldozatainak száma a jereváni *Népirtás Múzeumának* száma alapján pontosan: 673.199. A *Múzeum* külsőleg még a szovjet időszoakat idézi beton szerkezetével, a kiállítást a föld alatti betontechnikában helyezték el. Az antifasiszta emlékművek szimbólumaira emlékeztető kiállítóhelyen örök lángot is találunk, ez a mindig víziánnyal küszködő Jereván egyik hegyének tetején szürke beton oszlopok között ég a kiszáradt, kopár parkban. Pedig a kiállítás, bármilyen meglepő is, de 1991 után készült. Addig a soknemzetiségű, jelentős muzulmán lakossággal rendelkező Szovjet Birodalom nem pártolta az örmény népirtás nyilvános említését, s ha ilyen mégis megtörtént, mint az 1965 nyarán szervezett jereváni tömegtüntetésen, a szovjet hatóságok éberrel lecsaptak a „nacionalista hangadókra”.

A múzeum felépítése nem tartogat meglepetéseket. Első termében a Török Birodalom hatalmas vörösréz térképén láthatjuk, bejelölve az örmények lakta településeket, templomokat, iskolákat, számszerűen bizonyítva, hogy mennyire prosperált az örmény élet a népirtás előtt. „Mi örmények szeretünk tanulni és építeni”, mondta **Gayane**, a nőmozgalomban aktív, engem a kiállításra elkísérő barátném, keserűen nézve a lerombolt örmény épületek, templomok, iskolák irtatlanul magas számát. Hatalmas fekete fehér fotók mutatják a népirtás előtti boldog, a képek szerint minden esetleges konfliktust nélkülöző örmény életet, sajnos mindenféle magyarázó felirat nélkül. A második összefüggő terem kétoldalt – minden történeti előzmény nélkül – a népirtás menetét mutatja be. Kiállították a sokat idézett török állami utasítás másolatát, valamint az Isztambulba, (amit a kiállítás módszeresen Konstantinápolynak nevez), akkreditált külföldi diplomaták tiltakozó leveleit. (A külföldi tiltakozás miatt hozták létre az első népirtást vizsgáló bíróságot a törökök, de a főbűnösöket mind felmentet-

ték. A bíróság által felmentett török katonai vezetőket aztán később megtalálta magányos örmény merénylők golyója.) A kiállított fénymásolatokat egészítik ki a híres örmény értelmiségiek rövid életrajzai, akiket 1915. április 24-én Isztambulban szedtek össze, majd meggyilkolták őket. Köztük megtaláljuk az örmény népdalgyűjtő **Komitast** is, akit azonban a nemzetközi tiltakozás miatt, elborult elméjére való hivatkozással elengedtek és – az egyik tabló szerint – egy párizsi elmegyógyintézetben halt meg a harmincas években. A kiállítás legnagyobb részét az örmény népirtás létét bizonyító könyvek teszik ki, köztük az „*Örmény Holokauszt*” című opusz. A kiállításon nincs egyetlen eredeti tárgy sem, s ha a város híres, turistacsalogató „Kis Falu” étterem berendezési tárgyait és eredeti fénykép anyagát

Az 1915-ös örmény népirtás emlékműve

átvitték volna a múzeumba, lényegesen jobban illusztrálta volna a népirtás előtt pezsgő örmény életet. A kiállításon pergő filmekben látjuk a török csapatok garázdálkodását és a kitelepítettek végtelen menetét a sivatagban. A videó **Hitlerrel** és **Mussolinivel** ér véget, mely azt a nem is olyan rejtett szándékot mutatja, hogy a zsidók és az örmények népirtását kapcsolatba hozzák.

Az örmény népirtás honi kutatása első sorban a dokumentálással foglalkozik, s a számok bővületében él. Állandó számolgatás folyik, a számok történelmi bizonyítékoknak számítanak. Így Jereván alapítási dátuma is az az azeriekkel szem-

ben az örmények ősibb jelenlétét van hivatva bizonyítani. Az örmény népirtás emlékeztető a szenvedés, az áldozat mártírsága határozza meg, mely érzelmi politizáláshoz vezet. A „múlt feldolgozására” kevés jelet találunk, mintha az anyaországon belül a diaszpóra sokévtizedes tudományos teljesítményét nemigen ismemék. Létezik-e egyáltalán más keret a népirtás elbeszélésre, mint a szenvedés és az érzelmek? Az érzelmeknek is van történetük, de az érzelmek segítenek az egyedi élményt téren és időn kívül helyezni. Kérdésemre, hogy vannak-e kutatások a népirtás társadalmi nemek szempontjából történő megértésére, a válasz az volt, hogy az 1990-es évek közepén kiadták már egy kötetet a nők visszaemlékezéseiből. Az interjúgyűjteményben a nők elmondták, ők hogyan szenvedtek és éltek túl a népirtást. A kép talán ennél bonyolultabb. A gazdag örmény középosztály lányai a legkiválóbb oktatást kapták elitiskolákban, egészen a középiskoláig. Tovább nem volt érdemes tanulni, hiszen a török egyetemekre nem vettek fel nőt. Ha nem tudtak Franciaországba, vagy máshova Európába menni, akkor életcéljukat a házasságban kellett, hogy megtalálják. **Hasmik Gevorgian**, az egyik női egyesület pszichológus vezetője munkatársaival az elmúlt években mintegy száz az idős örmény nővel készített interjút a családjuk történetéről. A kutatás semmilyen állami pénzügyi segítséget nem kapott. A most születő könyvből kiderül, hogy a kép korántsem olyan fekete-fehér, mint a hivatalos emlékeztetőpolitika sugallni akarja: hogy t. i. „minden török gyilkos, minden azeri gyilkos és főleg minden muzulmán gyilkos”. Az összegyűjtött történetekből tudjuk, hogy sok nőt és férfit is megmentettek török családok, kitépve őket a kitelepítésre indulók sorából vagy felajánlva a védelmet a szülőknek. A lánygyerekek megmentésének eszköze a török szokásoknak megfelelő tetoválás volt, amit a török nők gyorsan elkészítettek. Sok esetben kereszténynek nevelték a megmentett lányokat, akik aztán felnőve elindulhattak a családtagok felkutatására. Ezekből az elmesélt történetekből semmit se tudunk, és nagy a veszélye, hogy sosem fogjuk megtudni. „Az utolsó napokat” élük a szemtanúk, a kutatás jónéhány interjúalánya azóta meghalt. Amíg az elmesélt történeteket nem mesélik el, addig megmarad a „velünk élő” és a múzeumokkal is biztosított gyűjtemény a „másik” iránt.

Pető Andrea

A nem működő együttélés: Jaffa

Jaffa városa, mely hajdan a békés zsidó-arab együttélés szimbóluma volt, a két évvel ezelőtti intifáda óta megváltozott. Az intifáda kitörése óta a város kihalt s a feszültség tetten érhető: a rohamosan iszlamizálódó fiatalság jelenlétét a turizmus hiánya is kiemeli.

Jaffa városa, mely mellett közel száz éve a zsidó Tel-Avivot alapították, ma 22. 000 zsidó és 18. 000 arab lakhelye. Változatos hely, újonnan vallásossá vált, kendős muszlim asszonyok sétálnak az utcákon, vagy fehér talárba öltözött és szintén vallásossá vált fiatalok sietnek a dolgukra, míg az idősebb generáció közül sokan a kávéházakban ül és szívja a vizipipát. Az *Ajami* negyed, mely Jaffán is a szegényebbek közé tartozik, azonban nagy változások előtt áll. Jómódú izraeli zsidók vásárolják fel az arabok házait, renováltatják és költöznek be, Cherokee dzsipjeik közül sokakat lehet már látni az utcán parkolni. A város vezetői szerint élénk drogkereskedelem is folyik az utcákon, fiatal arabok és zsidók – mellőzve a konfliktust – ebben jól együttműködnek.

A hetvenéves **Abd Al-Majid Hamad** azt mondja, hogy az 1948-as izraeli függetlenség előtt családjá nagy területet birtokolt a városban, de ezeket Izrael kisajátította. Hamad Tel-Aviv önkormányzatánál dolgozott munkásként, gondosan elkerített házában most békesség és pátriárkai nyugalom honol. De a nagy csend csak illúzió. Hamadnak 11 gyermeke született, de ma már csak 7 van életben. Vérbosszúban ölték meg őket, mikor a jaffai rivális **Asour** klánnal harcoltak. Két fia gyilkosságért életfogytiglant kapott s börtönben ül. A vérbosszút Hamad szerint – egy asszony okozta. **Wafa**, a helyi imám, **Yusuf Asour** nővére hozzámént Hamad legidősebb fiához, **Muhammad**hoz. Majd válni akart s anyagi jellegű követeléseket támasztott. A vi-

Izraeli lakóházak az arab szegénynegyed mellett

ta odáig fajult, hogy 1991-ben Muhammad egyik bátyja megölte Yusufot, majd a következő évben már négy Hamad és öt Asour távozott az élők sorából – nem önszántából. Két évvel ezelőtt a két család maradéka *sulhát*, azaz egyezséget kötött a jaffai *Iszlám Klubban* – levágtak egy ökröt s bár az öldöklés megállt, a félelem továbbra is jelen van az utcákon.

Jaffát azonban nem csak arab belviszály rázza meg, 2000 októberében arab fiatalok ezrei randalíroztak az *Ajami* főutcáján, kirakatokat törtek be, zúztak és romboltak. Hamad erről nem szívesen beszél, inkább a családja történetét mondja el. Azokét, akik mindig „kijöttek” a zsidókkal s a Függetlenségi Háború alatt sem menekültek el, mint a jaffai arabok többsége. Hamad munkát talált egy szalodában majd haminc évig robotolt a Tel-Aviv-i önkormányzatnak. „Amikor felnőttem, az arabok sohasem öldösték egymást” – mondja, majd azzal folytatja, hogy a szegénység, az oktatás hiánya és a túlszűfolttság – melyet ő az izraeli diszkriminációnak tulajdonít – sok fiatalat kergetett a bűnözésbe. Ez volt az alapja a család vérbosszújának is s ez az oka annak, hogy az együttélés nem reális.

Az izraeli zsidók szerint azonban Hamad visszafelé mondja el a történetet. A zsidók és az arabok azért nem tudnak egy közösséget alkotni – mondják –, mert az arabok nem törtek ki elmaradott hagyományaik jámbóiból, melynek szerkesztése a vérbosszú és ez mutatkozott meg 2000 októberének véres napjaiban. Más, ennél liberálisabb zsidók az izraeli politikát is bírálják azért, mert az arabok elidegenedtek a zsidóktól. Az biztos, hogy ma Jaffa reprezentálja az izraeli arab-zsidó együttélés legkeményebb dilemmáit, talán jobban, mint bárhol máshol. Ennek az oka, hogy a legtöbb izraeli arab etnikailag homogén lakosságú falvakban és városokban lakik, itt viszont zsidók és arabok egymás mellett élnek, ráadásul a modern, urbánus Tel-Aviv tözsomszédságában. Sok jaffai arab hébemyelvű iskolába jár, szóval ez az a hely, ahol az araboknak a leginkább integrálódniuk kellett volna.

Ma azonban Jaffa minden, csak nem a koegzisztencia bástyája s csak lassan ocsúdik fel a 2000 őszi megpróbáltatásokból. Pedig sok mindent kipróbáltak. Az elmúlt két évben, a munkapárti **Ron Huldai** vezette Tel-Aviv-i városháza milliókat ölt bele abba, hogy kirendeltség alapításával előmozdítsa a város gazdasági előrehaladását és zsidók és arabok együttélését. Az arabok viszont állandó-

an diszkriminációról beszélnek, nem az övük a ház, melyben laknak (ma a jaffai arabok negyven százaléka mondhatja, hogy övük a ház, melyben laknak, szemben a zsidók 73 %-ával), iskoláik alulfinanszírozottak, munkalehetőségek siralmasak. Szóval, Tel-Aviv jóléte nem terjedt ki Jaffára: a helybeli zsidók kéthamaradát és az arabok jórészét „alacsony jövedelmüként” írják le az izraeli statisztikák. Csak 1993-ban sikerült Jaffának képviselőt küldenie (egyet) a harmincegy-tagú városi tanácsba, aki ugyanolyan szolgáltatásokat követelt, mint amelyet például Észak-Tel-Aviv megkap. Manapság egy helyi arab párt, a *Kulanu Lem'aan Jafo* („Mindenki Jaffáért”) két helyet foglal el a városi tanácsban. A baloldali *Merec* párt két jaffait is felvett a városi listájára, az ex-futballsztrár, **Rifaat Tourkot** és a Merec-párti polgármesterhelyettest, **Mihael Roeh**-t. Roeh szerint a tulajdonjog a jaffai probléma gyökere, ő teljes tulajdonjogot javasol annak, aki legalább harminc éve bírta Jaffán ingatlant. De ez „nem történhet meg” – mondja, „mivel az Ajami ingatlanjai mára már túl értékessé váltak”. Ráadásul még a Merec-párti szavazók is egyre nagyobb gyanakvással figyelik az arabokat.

A gyanakvás légköre 2000 októbere óta uralkodik a városban. **Ariel Saron** Templomhegyi látogatása, majd a zavargások során, az izraeli rendőrség és az arabok összecsapásában meghalt négy arab halála következtében magásra csaptak a szenvedélyek Jaffában is. A város Bahnhofstrasséján, a Yefet utcán – ahol a Tel-Aviv-i zsidók bevásárol-

ni szoktak – fiatal arabok ablakokat törtek be és kövekkel dobáltak meg buszokat. Bár a tüntetés békésen indult, de hamar radikalizálódott és a következő napokban Jaffa utcáin megjelentek a palesztin lobogók. Sok jaffai arab azt állítja, hogy a zavargások „idegenek” és „ócska bűnözők” műve, valamint azoknak a palesztinoknak a gyerekei, akiknek a szülei Izraellel működtek együtt Gázában és Ciszjordániában. Őket az izraeli kormány telepítette le. A helyiek szerint ezzel is mutatni akarták azt, hogy mennyire lojálisak a palesztin ügy iránt. S nem csak ez történt, hiszen – sok izraeli arab között – jaffait is letartóztattak terrorizmusban való részvétel vádjával. Ő kocsijával két öngyilkos merénylet vitt be Tel-Avivba, akik őt embert robbantottak fel.

Szóval, Jaffa szép napjai múltóban vannak, az arab kereskedők folyamatosan panaszkodnak: a zsidók „büntetnek minket” – mondják, hiszen nem látogatják már őket Tel-Avivból. A régi Jaffa, melyet még az 1970-es években hoztak helyre, s turista látványosságaival és kávézóival várta a turistákat, hétköznap teljesen kihalt. **Yehiel Stieblman**, aki egy tengerparti kóser halélettermet vezet és régen 20 emberrel dolgozott együtt, ma csak négynek a főnöke és örül, ha egy tucat ételt el tud adni. Közben pedig munkanélküli arab fiatalok lödörögnek az egykor jobb napokat is látott utcákon, sokukra a drog és a bűnözés vár.

A The Jerusalem Report nyomán

Novák Attila

Arab terror izraeli pénzből

Arafat terroristákat is pénzrel abból az összegből, amelyet novemberben Izrael utalt át a számára. A több százmillió sékel az Izraelben dolgozó palesztinok adója volt, amelyet az izraeli fél nem utalt át a Palesztin Autonómiának, félve, hogy utóbbi ezt a pénzt is az Izrael elleni fegyveres harcra fogja fordítani. Növekvő amerikai nyomásra azonban mégis megtörtént az átutalás: az amerikaiak ugyanis – mindenképpen – enyhülést akarnak a Közel-Keleten, mielőtt iraki akciójukat elkezdik. Az izraeli féllelmek azonban beígazolódtak, mint azt a november 10-i gyilkosság is bizonyította, melynek során egy terrorista öt embert köztük egy asszonyt a két kislával mészárolt le az észak-izraeli Mecer kibucban. Az akciót a *Tanzim* milícia vállalta magára, amely az Arafat vezette *Fatah* ifjúsági szervezete. Az izraeli felderítés kiderítette, hogy az átutalt pénzből, Arafat utasítására, a *Tanzim*nak is juttattak. Arafat ugyan tagadja ezeket a vádakat, de a Palesztin Autonómia pénzügyei teljesen áttekinthetetlenek. Arafat és közvetlen bizalmasai magánszámlákon kezelik a költségvetési pénzek jelentős részét, amelyekhez senki más nem fér hozzá. A nyugati hatalmak által követelt demokratikus változások kozmetikai jellegűnek bizonyultak. „A helyzet tragikus és abszurd: Izraelt kényszerítik arra, hogy az állampolgárait gyilkoló terroristák bérét fizesse” – jegyezték meg izraeli illetékesek.

„Az Al Aksza veszélyben!”

A fenti csatakiáltást, mellyel eddig a fundamentalista izraeli arabok riogattak, ma már az izraeli régészek egy része is hangoztatja – egészen más okokból.

A világ feszültségektől legsűrűbben behálózott válsággóc a Közel-Kelet, amely nem más jelent mint Izrael és a

– palesztinok által képviselt – arab világ konfliktusát. Ezen belül a gyújtópont Jeruzsálem: a város megosztásának kérdése volt az egyik fő gond, amelyen a Camp David-i béketárgyalások elbuktak. Jeruzsálemben belül a feszültségek a Templomhegy körül a legerősebbek: **Ariel Saron**nak, az akkori ellenzék vezetőjének két évvel ezelőtti negyedórá sétája a hegy tetején elegendő ürügy volt a palesztinoknak, hogy az izraeli békeajánlatra válaszul fegyveres felkelést robbantsanak ki. Maga az – eszkö-

zeiben minden eddiginél gátlástalanabb – háborúság is a hegy tetején álló Al Aksza mecsetről nyerte a nevét. A nyugati világ sajtója magától értetődő természetességgel használja az „Al Aksza intifáda” elnevezést, és nem igen érdeklődik ennek eredete felől. A mecset neve valójában azért lett kulcsfogalom, mert a palesztin (és arab) közvéleményben elterjedt téveszme szerint Izrael le akarja rombolni a moszlimok e szentélyét. „Veszélyben az Al Aksza!” – hangzik föl a jelszó számtalan

A Waqf által ásott gödör a Templomhegy tetején

arab tüntetésen, és ezen a paranoián csak az csodálkozik, aki nem tudja, hogy az arab világban ma virulnak a zsidóellenes nézetek: a kűtmérgezéstől és a rituális gyerekgyilkosságtól kezdve egészen a zsidó és izraeli világművelődési törekvésekig.

Ám az Al Aksza – egészen más okból – talán valóban veszélyben van. A Templomhegy déli fala táján ugyanis jókora – és egyre nagybodó – üreget fedeztek föl. Egyes statikusok attól tartanak, hogy a november 6-án kezdődő Ramadán havában, amikor a mecsetben naponta tízezrek imádkoznak, az üreg beszakadhat. Ennek következményei beláthatatlanok lennének, hiszen az arab/izlám világ az ott uralkodó gondolkodás miatt azonnal Izraelt tenné felelőssé, és világos bizonyítékát látná annak, hogy a zsidók a mecset elpusztítására törnek.

Hogy az üreg miért keletkezett, azt pontosan nem tudni, ám izraeli szakemberek a Waqf tevékenységét gyanítják a dolog mögött. A Waqf a Templom-

hegy adminisztrációját irányító iszlám vallási hatóság. 1967-ben, mikor a Hatnapos Háború során a Templomhegy Izrael fennhatósága alá került, **Mose Dajan**, akkori hadügyminiszter megállapodott a Waqf vezetőivel: vallási fennhatóságukat Izrael elfogadja, csupán a biztonsági felügyeletet veszi át. 1992-ben, a Palesztin Autnómia (PA) megszületésekor a helyzet annyit változott, hogy a Waqf vezetőit a Palesztin Autnómia (tehát Arafat) nevezi ki. Azóta természetesen a Waqf hűségesen követi a mindenkor PA irányvonalat. Ez utóbbi a „békefolyamat” idején sem volt túl baráti Izrael iránt: miközben folytak a tárgyalások, palesztin részről az ideológiai harc egy percre sem szünetelt. Így a mindenkor hivatalos PA álláspont az volt, hogy a hegyen soha semmiféle zsidó templom nem állt, így a zsidóknak itt nincsenek történelmi jogaik. E tételt hathatósan bizonyítandó, a Waqf a hegy tetején nagy munkába kezdett, melynek során hatalmas mennyiségű földet mozgattak meg és szállítottak el – minden bizonnyal az első és a második templom korából származó régészeti maradványokkal együtt. A földmunkák hivatalos indoka egyéb-

ként az volt, hogy a helyszínt korszerűsítik, alkalmassá teszik a nagyszámú imádkozó kulturált befogadására. Az izraeli régészek és az általuk mozgósított értelmiségi közvélemény hiába tiltakozott: az egymást követő kormányok mind attól féltek, hogy az iszlám indulatok gyújtópontjában álló Templomhegyen bármely izraeli lépés visszaveti vagy lehetetlenné teszi a további tárgyalásokat. (Mikor 1996-ban a városi hatóságok kijáratot nyitottak a Templomhegy oldalában, egy, a Templom korából származó alagút végén, palesztin részről többhetes, fegyveres összetűzésekkel tarkított zavargás volt a válasz. Akkor az a rémhír terjedt, hogy az izraeliek be akarják omlasztani a hegy tetején álló mecsetet.)

A Bizottság a Templomhegyi Maradványok Pusztításának Megakadályozására – melynek tagjai között olyan, nacionalizmussal nehezen gyanúsítható írók is akadtak, mint **Amos Oz** vagy **A. B. Jehosua** – csak tavaly ősszel tudta elérni, hogy a Saron-kormány a hegyen mindenféle építkezési anyag ki- és beszállítását megtiltsa. E döntés következtében ma is a hegytető közepén tárong egy, a Waqf által ásott hatalmas

gödör – épp azon a helyen, ahol feltételezések szerint a hajdani templomok épülete állott. Egyes régészek szerint ez a felelőtlen lépés bontotta meg a hegy statikai egyensúlyát azzal, hogy felkavarta a vízelvezető hajszálerék finom rendszerét.

A Waqf azonban más helyeken is megbontotta a statikai (és politikai) egyensúlyt. A *Salamon istálló*i néven ismert föld alatti termeket megtisztította, mecsetté alakította át és új kijáratot látta el. Új mecsetet építeni olyan termekben, amelyek egyes régészek szerint a második templom korából származnak – mindez nem a megbékélés szándékára utal. A „*Marwani mecset*” megnyitását követte a „*Régi Al Aksza mecset*” megnyitása – ez alkalommal is a hegy alatti alagútszisztem egy – a második Templom idejéből származó – részét tisztították meg, bővítették ki. A **Barak**-kormány mindehhez úgy adott engedélyt, hogy az izraeli régészeti hatóságot meg sem kérdezte.

A Waqf szerint viszont minden a régészeti szempontok teljes tiszteletben tartásával történt: a feltáráson régészek is jelen voltak és mindent dokumentáltak. Hogy hol van az a dokumentáció? Mindenesetre az izraelieknek nem mutatják meg.

A Héber Egyetem Régészeti Intézetének professzora **Dr. Eilat Mazar** úgy véli, hogy a Waqf valódi célja minden zsidó régészeti emlék elpusztítása. „*Régészeti feltárást nem markológépekkel szoktak végezni*” – indokolja véleményét.

A régészek az izraeli kormányt is hibáztatják, amely szerintük koncepciótlan, nem erélyes, és csak többszöri nógatás után volt hajlandó lépni. Csak-hogy ami a régészeknek szakmai ügy, az a kormánynak néha háborús ok is lehet: a Templomhegyen ma minden lépés robbanásveszélyes.

Ezenközben az üreg – izraeli szakemberek szerint – nő, és fönnáll a veszély, hogy a fal azon a szakaszon beomolhat. A Waqf szerint viszont ettől nem kell tartani. Az intifáda kitörése óta a helyzet annyira elmérgesedett, hogy egy közös szakértői bizottság összetételéről sem sikerült megállapodni. A Waqf nem engedi a helyszínre az izraeli szakembereket, mert szerinte külső reparálással a veszély kiküszöbölhető. Az izraeli hatóság viszont ehhez nem járul hozzá, mert szerinte ez csak tüneti kezelést jelentene.

Gadó János

Az „iker-testvér” mechanizmus megakadályozza a mutációk kialakulását

Negyvenéves elméletet igazoltak a Weizmann Intézet tudósai

Arra biológiai tanulmányaikból a Szombat olvasói is emlékezhetnek, hogy a sejt genetikai állománya a sejtmagban található kromoszómákban van, melyek génekből állnak. A gének felelősek egy-egy tulajdonságért és a gének kettős spirális szerkezetű, egymást kiegészítő DNS-ekből állnak. A mutáció a gének, vagyis a DNS-szakaszok valamilyen módosulását jelenti. Izraelben ezzel kapcsolatosan forradalmi jelentőségű kutatások folynak.

Testünk minden egyes sejtjének genetikai állománya naponta átlagosan húszszer különböző eredetű támadást kénytelen elviselni. A *Weizmann Intézet* kutatói a *Molecular Cell* című tudományos folyóirat októberi számában közölt cikkükben bebizonyították, hogy létezik egy olyan, élő sejtekben előforduló mechanizmus, amely képes korrigálni ezeket a támadásokat.

A géneket, sejtjeink genetikai anyagát az UV-sugárzás, a cigarettafüst károsanyag tartalma vagy a különböző típusú vírusok részéről egyaránt érheti sérülés. Ha szervezetünk valahogyan ezeket a sérüléseket nem küszöböli ki, akkor azok mutációkat okozhatnak, melyek betegségekhez vezetnek. A genetikai javítások első szintje gyakran a „mindent vagy semmit” elv talaján áll – ha nem sikerül a sérüléseket tökéletesen kijavítani, az e mechanizmusok eredményeként a sejtek pusztulását eredményezi. Az első szintű javító mechanizmusokat azonban a természet szerencsére kiegészíti egyéb alternatív lehetőségekkel is. Ezek akkor lépnek működésbe, ha az első szintű javítások elégtelennek bizonyulnak.

Az egyik ilyen alternatív javító mechanizmus úgy javítja ki a hibás géneket, hogy közben megengedi egy kisszámú genetikai hiba vagyis mutáció kifejlődését. Ez jelent ugyan bizonyos kockázatot a szervezet egésze szempontjából, azonban a sejt pusztulása így elkerülhetővé válik. Ugyanilyen fontos az is, hogy ezáltal nő a genetikai különbözőség is, kitágítva ezzel az evolúció hajtóerejének, a természetes szelekciónak a lehetőségeit.

A másik alternatív javító mechanizmus, – melyet a tudósok már a hatvanas években feltételeztek, de létezését a legutóbbi időkig nem tudták igazolni – a „testvér-kromoszómák” létezésén alapul. Ez a megoldás képes arra, hogy a genetikai sérüléseket a mutációk fellépésének kockázata nélkül javítsa ki. A sejtosztódás során a sejtek genetikai állománya megkettőződik, majd szétválik, s az osztódó sejt két ellentétes pólusára vándorolva alakul ki az utódsejt. A megkettőződött genetikai állomány minden kromoszómából két teljesen azonosat tartalmaz, ezek a testvérkromoszómák.

Ezen elmélet értelmében, ha a testvérkromoszómák egyike megsérül, akkor annak párja képes háttérként szolgálni a sérült kromoszóma javításához, ugyanis a sérült génszakaszt helyettesíteni fogja a testvérkromoszóma megfelelő, sértetlen szakasza. A javító DNS-szegmenst adó kromoszóma hiányzó része pedig újraszintetizálódik a DNS-szegmens kiegészítő DNS – láncáról. (A DNS-molekula ugyanis két, egymást kiegészítő spirál alakú DNS-láncból áll.). A folyamat végeredményeképp két sértetlen kromoszóma áll majd rendelkezésre.

Zvi Livneh professzor, a *Weizmann Intézet Biokémiai Osztálynak* vezetője az első a világon, aki képes volt arra, hogy megfigyelje ezt a mechanizmust. Munkatársaival azt is igazolta, hogy a testvérkromoszómák „genetikai adományozása” felelős a másodsintű javítások 85%-áért. A mutációkat is megengedő másik típusú javítás csak a „repair”- mechanizmusok 15%-át jelentik.

Az új felfedezésnek azért nagy a jelentősége, mert segít megérteni bizonyos emberi betegségek keletkezését és a fejlettebb génterápiák kidolgozását. Ezenkívül támogatja a tudósokat a baktériumok antibiotikum-rezisztencia elleni harcában is. Ugyanis ezek a mikrobák rendkívül gyorsan lezajló mutációik révén képesek arra, hogy az antibiotikumoknak ellenálló rezisztens törzseket alakítsanak ki.

A Weizmann Intézet publikációi alapján

Pessl Gábor

MARKAS ZINGERIS

Kutyák a falon

Élete delén Max egyszerre úgy érezte, fájdalmasan becsapták. Apránként vált ez világossá számára, ahogy sorra levetette ábrándokból szőtt ruháit, akár egy hagyma leveleit, ami könnyekig marja a szemet. Az életnek az a hívása, amely nem a természetbe hajtotta őt, ahol pacsirta dalol, nem az utcára, hogy bárkban keresse a szerelmet a vállá fölött csipve el a fürkésző női pillantásokat, hanem arra kényszerítette, hogy fehér papírlapokba temetkezzen – ez a hívás fantomnak, üres csábításnak bizonyult. A három verseskötet, amit eddig írt, sehogy sem ellensúlyozta se a válását, se rossz útra tévedt lánya mostani nyomorúságát.

Max most éppen ismét egy papírlap előtt ült és próbálta maga előtt tisztázni, mi hajtotta őt egész idő alatt, hogy a mûzsa üres ígéretei után rohanjon. Nem volt már fiatal ember, a profilja egy bokszolóé, a szeme alatt táskák, nem úgy nézett ki, mint aki egyre csak fantomárnyakat hajkurászott. Egyébként nem irodalom volt, ami fölé hajolt, hanem egy jegyzőkönyv lapjai „Tanúvallomások” felirattal. Meg kellett magyaráznia, mit csinált a lánya, hogy közeli viszonyban van-e vele, mit tud a haverjairól. És, hogy hol volt múlt szombaton éjjel fél egykor.

Két banda került összetűzésbe, kiontott vérről, egy halálra rugdosott emberről volt szó.

Az egyenruhás, ragyásarcú nyomozónő nekiszegezte hegyes tollát és követelte, hogy pontosan mondjon el mindent. Megelégedett, Max két-három krakogásával félbeszakított, rekedt hangon előadott egyszótagos válaszokkal. Esetlen, durván összetákolat mondatokkal kérdezett. Ahogy áthajolt az asztal fölött és hozzá közeledett, Maxnak savanyú szag csapta meg az orrát: magányos nő két

gyerekekkel, gyomorfeleké, szegénység, épp, hogy kihúzza egyik fizetéstől a másikat. Benne pedig a felelőtlen apát látta.

Max odafirkálta az aláírását és hazament. Max, mondta saját magának a küszöböt átlépve, ez fiaszkó! Undorral nézett végig a könyvekkel telezsúfolt polcon. Mi haszna ennek a sok irománynak. A lánya hiányzott a lakásból, aki rács mögött volt. Az asztalnál ülve, fejét kezeivel támasztva Max most beismerte, hogy az egész „elhivatottsága” már az egyetemi évek óta nem volt más, mint valami sátni intrika. Ami romba dönti az életét, ami annak idején nem hagyta, hogy megírja a disszertációját, ami arra kényszerítette, hogy elváljon a feleségétől, egy szép és gyerekeket szerető asszonytól, és végül ez az oka, hogy most lemondhat a lányáról is. Micsoda vakság! Eszemek igaza volt, ő valójában egy semmirekellő. Naplopó! De milyen szépen villantak fel ezek a fantomok a szeme előtt!

Mint egy rövidlátó, összehúzta szemét a vakító fényben, amely egy világos és egy sötét földre hasította a dolgozószoba polcait, és felidézte az olvasói bókákat, amelyekkel sok éven át elhalmozta a könyvtár. Elvékonyodott szájával, petyhüdt arccal a könyvszekrény ajtajára pillantott. Kretén! Hogyan táplálhatta komplexusait annyi éven át ezekkel a teljesen esetleges véleményekkel, olyan kritikuskoknak a felületes értékeléseivel, akiknek már a nevére sem emlékszik senki, alighogy lapoztunk egyet a naptárban.

„Az irodalom dolgos méhecskéje. A szó mestere!” Idióta! Talán nincs elég idegbeteg, aki szépen ír? Álmodozón, lebilincselően. Sőt, valamennyire művészien. Hiábavalóság. Igazi értékek ebben az országban lehetetlenek. És még ha lenne is az ő könyveinek valamilyen valódi értéke? Érne-e annyit ez a „kincs”, mint egy tönkretett élet?

Ránehezedett a lánya sorsa miatt érzett félelem. Mintha szakadék nyílt volna meg előtte. Hirtelen szömyen megré-

mült – ugyanúgy, mint kamaszkorában, mikor azzal fenyegették, hogy kirúgják az iskolából, az apja pedig, amint hazatér, elzavarja otthonról. Egy önimádó naplopó, akinek a lányát börtön fenyegeti! Harag öntötte el, még bele is vörösödött teljesen: harag az engedetlen lánnyal szemben. Ez a harag, anélkül, hogy ideje lett volna tomboló dühvé fokozódni, átadta a helyét a büntudatnak, a határtalan apai büntudatnak, ami arra kényszerítette, hogy ugyanúgy beszéljen saját magával, mint a nyomozóval: rekedt hangon, kezét lelógatva, mintha valami felemelhetetlen súly húzná. A lelkiismerete volt az ő nyomozója, és egyedül tőle nem tudott elszakadni.

Max felkelt és átment a lánya szobájába. A pianinó. Por lepi azóta, hogy a mama, aki rendet tartott ebben a lakásban, elutazott. Falak, teleragasztva a gyerekeket szerető kutyák fényképeivel: farkaskutyákkal, pincsikkel, tacsókókkal. A pianinó tetejére dobott fésűk rájuk tapadt vöröses hajszálakkal. Az író előtt világos volt, hogy a lány számára ezek a nagy kutyák mintha őt, az apát pótolnák. Ahogy valami kísértet vaskarmokkal beléakaszkodva hurcolta Maxot ide-oda az éjszakai világban, a lámpaernyők fényében arca kővé dermedt, megközelíthetetlené vált. Mire volt ő képes? Ráordítani a lányára, hogy nem jár az órákra. Kiabálni, hogy egyen. Durván vagy gúnyosan kijavítani a beszédét, amikor sértették a fülét azok a kifejezések, amelyeket egymás között használtak: lapátra tették, kádércsomete, belevaló csőrő. Igaz, a lánya egyik telefonbeszélgetésétől egészen libabőrös lett: „A bárból vitték el azt a lányt. Állj le, oda többet nem megyek! Megszívaták, aztán reggel elengedték.” Micsoda brutális kamaszbeszéd – mint a motor lecsupaszított hengerei. Leültette a lányát a „stúdiójában” és kikérdezte. Mindent tudni akart a barátairól. A Szellem és Jolka. A Cigány és Dávid. Széthullott családok, összetört életek. A szülők káromkodnak, lopnak, isznak. Különös, hogyan őriznek meg egyáltalán ezek a gyerekek bármiféle érzelmet irántuk? A gyengédségnek, ennek az isteni elvnek a tragikussága ez. Max megvonta a vállát: csodálni való, hogy mondjuk az apagyilkosság Litvániában még mindig ritkaság. A közeljövőben számítani kellene az összes gyerek lázadására az összes szülő ellen. Kipillantott az ablakon a ferde fénysugártól kettéhasított városra. A végeláthatatlan soklakásos

lakótömböket a gyűlölet, a fanatizmus, az erőszak, a kegyetlen zsargon szelei dermedsztik. Az egyetlen, amire képesek, mindent lerombolni.

Abörheverőn ült. Annyi könyvet gondolt ki már rajta, többnyire befejezetleneket, s ezen a heverőn – Uramisten, hisz ez itt az egész élet –, ezen a heverőn fogant Vójúné is. A felesége természetes és vonzó nő. Most egy másik, egy hívó ember gyerekeit neveli egy másik tengemél.

Mint mikor egy hatéves gyerek gyufával játszik, a függönyön fel-felillant a napfény. Vójúné a könyvespolcon álló fényképről egyenesen a szemébe nézett.

„Idehallgass, azok a szavak, amiket használsz, iszonyúan vulgárisak. Mocskos világ, kutyák világa, amit ezekből a szavakból létrehozol abban a zavarodott fejedben.”

A lány megrázta fűrtjeit: „De nekem így is jó. Hisz mindenki így beszél. Mi vagyok én – fehér holló?”

„Ki az a mindenki? Figyelj, Vójúné, te mégiscsak az én lányom vagy. Az apád végül is nem olyan szőmy ember, mint ahogy az anyád a fejedbe verte. És az őseink se voltak se bűnözők, se gyilkosok.”

Max igyekezett, hogy a szavai ne úgy hangozzanak, mint a tankönyvi elbeszélések, hogy őszinték, szívből jövők, hitelesek legyenek. Úgy beszélt, ahogy írt. Csakhogy az ő tehetsége többet ért egy kitalált világ hőseinek, mint a körülötte élő embereknek.

Vójúné a hajnali napfényben félrefordította az arcát. „Nézd meg, mennyi könyved lesz. Mindent neked hagyok. Azok, akik ezeket a könyveket írták, tudnak egyet s mást az életéről. De biztos, hogy többet, mint az a te Jolkád. Vagy a Szellem.”

„És akkor mi van? Ezek mind halottak. Jolka és Szellem viszont a kortársaim.”

„A kor! – mondta ő. – Csupa szemé! Egy szemétdomb lakói vagytok.” És pillanatnyi hallgatás után hozzátette: „Akárcsak én.”

Könnyebb lenne egyszerűen kiordítani magát, nem adni neki enni, nem venni neki ruhákat. De hát először is meg kellett értenie, miért van körülötte minden romokban. Közben félt is, nehogy a lányára zúdítsa a más dolgok miatt felgyülemlett bosszúságát is. Mit is mondjon – egyetlen gyermekének! Akit tulajdonképpen elhagyott az anyja, pedig azt ígérte, hogy majd egyszer elhívja magához abba a képeslap-Izraelbe, a pálmák szegélyez-

te lagúnákba. Talán Eszternek ennyire megzavarta a fejét az emigráció, a gazdag réteg elvárásai? Mikor a lányát az életre tanította, Max kerülte a triviális példákat. Azokat a verseny győzteseket, akik csak úgy hemzsegek körülöttük, a díjnyertes matematikusokat. Ki tudja, mi rejtőzik ezekben a rendes családokban a kullisszák mögött? Mindenkinek saját magának kellene megtalálnia az útját – de ahhoz keresni kell. Ő maga, Max, negyvenéves apa léteire sokáig, nehezen kereste, de nem találta azt az utat, s miután rátalált, most mégis folyton elhagyja. Kicsoda, miféle állam nyújt biztosítást nekünk erre az életveszélyes életre? Itt van ez az egyszerű leány jó zenei hallással és remek emlékezőtehetséggel. „Emberek, mit csináljak velem?” – üvöltötte Max a szoba néma falainak. Az anyjától örökölt szemei – a későnyári meggy színének árnyalatával –, még festőivé is tették a lányt; hosszú nyaka, persze ha a könyvek fényétől megnesesített arcot tartana, valódi antik kámeává változtatná Vójúnét. De hát mi ez a káma, a hagyomány az értékek nélkül? Miután Közép-Európában mindenféle rend összeomlott, a drágakövek gyakran kerülnek kerítők kamrai közé, bordélyházakba. Egyébként is, a szép külső a lányokat, ha senki nem tanította őket, mindig is egyenesen a nyilvánosházakba taszította, morogta az orra alá.

Max elfordult a lánya portréjától. Unalmasnak találta saját magát. „Vójúné, én nemcsak egy idegesítő vén pasas vagyok!” – dörmögte az író, akit letaglózott életének ez a hirtelen fordulata. De nem tudta megállítani gondolatait: a lánya fejében csak ruhák jártak, irigyelte a haverjaitól a könnyen szerzett pénzt. Az ellenőrzőjében pedig a hármások mindig is nehezen küzdöttek be magukat a kettesek közé.

Tíz óra harminckor Maxnak el kellett hoznia a lányát a rendőrségről. Megegyezett a ragyásképi nyomozónővel, hogy elengedi a lányt, ha ő kezességet vállal érte. Az agyonrugdossági ügyben – Uramisten! – őrá csak mint tanúra volt szükség. Amikor ezt megtudta, nem tudta, hogyan adjon hálát az égnek. A magányos apa rövid dzsekiben az üres előszobában várakozott egyetlen gyermekére. A szobát telezsúfolták egy csődbe ment moziból származó összecusokható székekkel. Száműzöttek voltak ezek a székek, kiűzetek a nézőtérrel, hogy az élet fekete-fehér filmjét nézzék. Most a rendőrkapitányság volt itt. A kato-

na-zöldre festett fal mögött egy részeg üvöltött. Minotaurusz hangja volt ez: valami a düh és a zokogás között. Néha pedig mintha egy kántorok cikomyásan az égbe emelkedő hangjára emlékeztetett volna, olyan volt, mint egy recsegő templomi zenés lemez.

Vójúné kijött a nyomozó szobájából. Kócosan és dermedten. Az iskolai köpenye volt rajta. De a szemöldöke feketére festve. Világosan látszott, hogy szüksége lenne az ördög tudja hová elrepült anyja sugalmazó megjegyzéseire, hogy hogyan illene banni egy kamaszlánynak bontakozó nőiességével. A hátizsáknak Vójúné csak az egyik pántját vetette át a vállán, nyilván órától hívták be a rendőrségre.

Nem beszéltek. Némán mentek le a bűfébe. Max német sört rendelt és paradicsomlét: „ez nekem, az pedig a kísasszonynak. Hot dogot, omlettet, mindent.” A lány azon nyomban mohón falni kezdett.

Max lopva pillantott a lányára: oda nem figyelve pusztította el a reggelijét, ahogy az utca gyermekei teszik, az elhagyottak, mikor éppen az ölükbe hull valami enni-való. Hát most sem tanult Vójúné semmit? Csak nem gondolja, hogy apja, az író egész életében védelmezni fogja?

Max szívében végtelen sok szó gyűlt össze, amiket el akart mondani neki. Akárcsak annak a fölényes tisztviselőnek. Nem akarta megtartani őket a nyomdapapírok. Volt köztük szemrehányás is, vigasz is, kíméletlen kérdések saját magának, amiket a lány gyermek arcába nézve kell feltennie. És szavak a semmirekellő poéta sorsáról. A bűnözők világáról.

Hirtelen rátört a vágy, hogy Vójúnét virágok között lássa. Boldognak. Szegény prédikátor! Látod őt, Vójúnét az Ígéret földjén? A kávéscsésze gödzében szemei előtt virágos rét úszott el, a szívet rabul ejtő, mint valami híres emigráns mély hangon elhegedült melódiája.

– Elutazunk Izraelbe – mondta a lányának, miután felhajtotta a sörét és szélesen elmosolyodott. – Mit szólsz hozzá? Akár befejezed az iskolát, akár nem, vagy elmész dolgozni, pulóvereket kötni, árulni azokat a te rágóidat a kioszkban, vagy tovább tanulsz. Mi ketten elutazunk Izraelbe!

De a lány nem nevetett fel hangosan, fejét hátravetve, mint az anyja. Az anyja, mikor nevetett, néha úgy hajtotta hátra a fejét, mint egy galamb, amint égi mannat szemezget! Vójúné parázsló meggy szín szemei felragyogtak, akár az

ég alja. Nem csapta össze a kezét, mint gyermekkorában, mikor meseországrol hallott. Hirtelen előhúzott egy zsebkezdőt, amit addig a tankönyvei között tartott. Kifújta az orrát.

– Mindjárt jövök, apa.

És elcsattogott.

Elég sokáig várt rá. A hot dog kihűlt. Max felállt, és kiment az előtérbe. Így koradélelőtt a bárban még nem volt ott az a borotvált fejű, ríktó tollakban járó közönség, amely rendszerint estefelé kezdett el itt nyüzsögni. A nő mosdó ajtaja nyitva volt. Hangos zokogást hallott. Max dobogó szívvel belökte az ajtót. Végül a tükör előtt állt és sírt. „Apa, hogy összeverték. A fejét rúgták össze. A nyomozó azt mondta, Dávid nem marad életben.”

Az író megdermedve, zavartan figyelte, ahogy a lánya, mintha a válla megtört volna, a csap fölött zokogott, szífogott, tenyerével locsolta a vizet az arcába.

Külsőre felnőtt nő volt, keblei feszítettek a fekete ruhát. És közben az ő lánya volt, akit az élet kilökött ebbe a rettenetes világba. Az ügyetlenül felkent festék úgy csordogált le mindkét orcáján mint a tinta. Ráncos, a sírástól kivörösödött arcával most Pierot-ra hasonlított, aki a bábszínházban, bár semmi bűne, mindig pofonokat kap. Egyszerre Maxnak is megeredtek a könnyei, nem tudta visszatartani őket. Tudta, hogy nem szép, ahogy sír, vinnyog, mint egy tacskó, akit a gazdája kinn hagyott a bolt előtt. „Ide hallgass, veszünk egy új lakást, – görgette nyelvével a szavakat, mint aki most nyeri vissza beszélőképeségét. – Nem kell majd neked az a sok kutyás kép a falon. Hiszen a te apád szeret téged! Ezt ne felejtse el! Ezt soha ne felejtse el!”

A lány mohón itta a szavait, mintha valami jobbat, sokkal jobbat ígérnének neki a forró hot dognál, Izraelnél, egy farkaskutyánál, jobbat még egy vőlegénynél is, olyanánál, mint a cigarettareklámon. Amíg rájuk nem szóltak, hogy jöjjenek ki a nő mosdóból.

Fordította Laczházi Aranka

European Association for Jewish Culture

www.jewishcultureineurope.org

A novella a European Association for Jewish Culture támogatásával jelent meg.

Novák Attila

THEODOR HERZL

A magyar történelmi tudat gondosan számon tart minden külföldre szakadt magyar származású tudóst, művészt, politikus, még akkor is, ha a „magyar származás” csak távoli és esetleges. E névsorból viszont rendszeresen kimarad a Herzl Tivadarként Budapestén született és nevelkedett Theodor Herzl, a cionizmus „atyja”, pedig a cionista mozgalom mély nyomokat hagyott a 20. századon.

A szerző több korabeli forrást felvonultatva rajzolja meg, miként találkozott nem ortodox zsidó családból származó hőse az antiszemitizmussal, és hogyan jutott arra a gondolatra, hogy a fő feladat a diaszpórában élő és veszélyeztetett zsidóság létfeltételeinek biztosítása. Innen már szinte egyenes út vezetett a cionista mozgalomig, de még hosszú és kanyargós történelmi út addig a pillanatig, míg 1948-ban az „Alapító atya”, Theodor Herzl portréja alatt bejelentették egy új állam, Izrael megalakulását.

Keménytáblás, 194 oldal, 14x23 cm, 1995 Ft

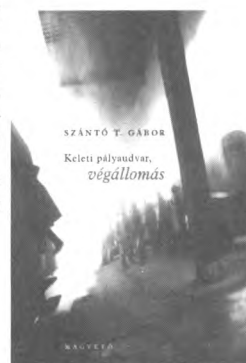
„Én az irodalmat nem tudom másként elképzelni, csak emberi sorsokon keresztül és történetekként. Szükségem van arra, hogy sodorjon a történet és belekeveredjem. Rezonáljon azokra az élményekre, érzelmekre, gondolatokra, sorshelyzetekre, amelyekkel közvetve vagy közvetlenül találkoztam.” (Szembesítés. Interjú Szántó T. Gáborral. Népszava, 2002. augusztus 24.)

„Kafkának még lehetnek nyomasztó megérzései, rémlátomásos víziói; nekünk nem maradt más, mint a történelem és a realizmus.”

Szántó T. Gábor

Keleti pályaudvar, végállomás

Regény a diktatúráról és az identitás megőrzéséről

ZSIDÓK ÉS ZSIDÓSÁG A MAI MAGYARORSZÁGON

Egy szociológiai kutatás eredményei

Szerkesztette:
Kovács András

A közelmúltban nagyszabású felmérés zajlott a magyarországi zsidóság körében. A Szombat új kiadványa részletes adatokkal szolgál a zsidók identitásáról, iskolázottságáról, ideológiai beállítottságáról, politikai orientációjáról és társadalmi helyzetéről.

Rendelje meg postai utánvétellel szerkesztőségünkől kedvezményes áron.

Bolti ára: 880 Ft.

Utánvétellel: 700 Ft + postaköltség.

Cím: 1065 Bp. Révay u. 16.

Telefon/fax: 311-6665

E-mail: szombat@elender.hu